

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Katedra sociologie

Diplomová práce

Urbánní utopie

Vypracoval: Daniel Kolman

Konzultant: PhDr. Jana Duffková CSc.

Akademický rok: 2005/2006

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně a použil pouze uvedených pramenů a literatury.

V Praze dne 7.ledna 2006

podpis studenta

Děkuji PhDr. Janě Duffkové CSc. za odborné vedení diplomové práce.
Dále děkuji své manželce Martině za plodné obsahové i formální
připomínky a podporu při tvorbě této práce.

Obsah:

Úvod	5
1. Město a společnost.....	7
1.1. Role měst v lidské civilizaci.....	7
1.2. Město a otevřená společnost	9
1.3. Nenávist k městu	12
1.4. Životní prostředí a společnost.....	16
1.4.1. Existenciální zakotvení člověka v prostoru	17
1.4.2. Prostředí a společenský řád.....	20
2. Urbanistické utopie	25
2.1. Urbanismus a utopismus	25
2.2. Urbánní utopie moderny.....	26
2.2.1. Utopičtí socialisté	29
2.2.2. Zahradní město Ebenezera Howarda.....	31
2.2.3. Praktický dosah Howardových myšlenek	36
2.2.4. Usonia – ideální společnost podle Franka Lloyd Wrighta.....	40
2.2.5. Usonia dnes	45
2.2.6. Le Corbusier a Zářící město.....	49
2.2.7. Vliv Athénské charty a Le Corbusiera na reálné projekty.....	54
3. Cesta k utopii?	58
3.1. Urbánní utopie dnes.....	59
4. Závěrem: Potřebujeme utopie?	68
Literatura	71

Úvod

Město je fascinující a mnohoznačný fenomén provázející lidstvo již pět a půl tisíce let. První civilizace vznikaly právě ve městech a v období vzniku prvních měst došlo k nevídanému urychlení lidského poznání. Ve městech se koncentruje majetek, moc (ať už duchovní nebo světská) i symbolické významy vysvětlující kulturu a osvětlující její hodnoty a normy. Právě proto utopické představy, které chtěly změnit společnost k lepšímu, často buď popisují ideální uspořádání města, nebo ho naopak chtějí úplně zrušit.

Tato práce je věnována urbánním utopiím, tedy vizím alternativního uspořádání města a organizace jeho života. Zvláštní místo mezi nimi zaujímají urbanistické utopické projekty, vytvořené uznávanými architekty a urbanisty, které vešly do oficiálního urbanismu dvacátého století a ovlivnily tak skutečnou podobu některých současných měst nebo jejich čtvrtí.

První kapitola shrnuje obecný význam města pro lidskou kulturu. Všimneme si, že městské prostředí je důležité pro specifický typ lidské společnosti – pro otevřenou společnost. Zmíníme se o myšlenkových proudech a aktivitách, které chtějí město zničit a proč. Ukážeme, že urbanistické utopie, které plánují radikální přestavbu města, jsou jednou z forem nenávisti vůči němu. V podkapitole nazvané Životní prostředí a společnost se pokusíme ukázat, proč má hmotné prostředí vliv na jednání a myšlení jedince a jaký je vztah mezi krajinou, strukturou lidských sídel a dominantními náboženskými, kulturními a politickými představami společnosti.

V následující kapitole nastíníme nejvýznamnější urbanistické utopie počátku dvacátého století, jejichž ikonografie, výrazové prostředky, metody, pojmy a slovník hluboce ovlivnily oficiální urbanismus a plánování měst v období po druhé světové válce a díky setrvačnosti sídelní struktury jsou dodnes čitelné v podobě našeho hmotného prostředí, které tvoří kontext našeho jednání.

Dále bude pojednáno o příčinách a důsledcích krize utopického myšlení na konci dvacátého století a o některých současných trendech v urbanismu a struktuře lidských sídel. Ukážeme na specifický utopický charakter některých dnešních projektů. Upozorníme také na některé negativně vnímané důsledky

vyplývající ze současných urbanistických změn, jako je např. komercionalizace veřejných prostor, růst sociální exkluze a segregace. V závěru diplomové práce se zamyslíme nad tím, zda jsou utopie potřebné, nad významem utopií a utopického myšlení v životě člověka a společnosti.

1. Město a společnost

1.1. Role měst v lidské civilizaci

První města začala vznikat kolem roku 3500 p.n.l. v Mezopotámii, ale relativně náhlý vznik měst, spojený s růstem nové civilizace, se v historii objevil nezávisle na sobě šestkrát nebo sedmkrát¹. Vznik města jako sociální instituce znamenal radikální změnu v dosavadním uspořádání lidského společenství. Lewis Mumford popisuje tento proces jako městskou „implozi“, při níž došlo ke koncentraci různých prvků a funkcí, původně rozptýlených po celém údolním systému vesnic, do opevněné citadely, která tvořila střed města. Předpokládá, že obyvatelé vesnic s relativně demokratickou strukturou a malou vzdáleností mezi vůdcem a řadovým obyvatelstvem byli se vznikem měst podřízeni vojenským i civilním úředníkům a místodržitelům, výběrčím daním a vojákům přímo zodpovědným panovníkovi. S městem vznikla i výrazněji stratifikovaná společnost.

Ve městě docházelo díky větší koncentraci obyvatel k častějším interakcím a konfliktům. Přicházeli sem lidé různých profesí a vznikali tu profese nové. Dá se předpokládat, že města byla katalyzátorem technického vývoje a objevů. Pěstování obilí, pluh, hrncířský kruh, plachetnice, tkalcovský stav, metalurgie mědi, abstraktní matematika, přesná astronomická pozorování, kalendář, písmo, to vše vzniklo ve stejné době jako nejstarší nám známá města².

Kevin Lynch tvrdí, že města vznikla jako náboženská či ceremoniální místa, která začala svou šířící se reputací sídel nadpřirozených sil přitahovat poutníky a dary ze stále širšího okolí. Postupně se stala stálými ceremoniálními místy se specializovanými kněžími, kteří dále rozvíjeli rituální praktiky, „duch“ místa a jeho fyzické uspořádání, aby dále zvyšovali atraktivitu svatyně. Vznikaly nové dovednosti a profese, které řešily záležitosti nově vzniklé elitní vrstvy a které prosazovaly její vůli mezi ostatním obyvatelstvem. Původně dobrovolné dary a věrnost rurálního obyvatelstva byly časem vystřídané víceméně povinnou

¹ V Sumeru a zřejmě nezávisle v Egyptě, v údolí Indu, v Číně, ve Střední Americe a zřejmě nezávisle v Peru, a pravděpodobně také v jihovýchodní Asii nebo v Africe (Lynch 1994).

² (Mumford 1961)

úctou a podřízeností. Ceremoniální role měst je podle Lynche rolí primární, ke které se postupem času přidávaly další³. Ve městě se tedy koncentrovaly obrazy světa a legitimizační příběhy společnosti.

Proměna vesnice v město byla něčím víc než jen pouhým růstem počtu obyvatel a budov. Zdokonalující se zemědělství začalo produkovat nadbytek potravin, a cíle komunity se mohly odvrátit od pouhého přežití a reprodukce. Hospodářská výkonnost je nutná, ale ne dostačující podmínka vzniku měst. Náboženství hrálo klíčovou roli v legitimizaci přerozdělení nadproduktu. Staří místní bohové, blízcí domácímu krbu, byli nahrazováni vzdálenějšími bohy nebes a země, jejichž záštitou bylo Slunce, Měsíc, bouře apod. Stejně tak vládci, sídlící v citadele, byli obdařeni symboly posvátnosti a jejich původní sousedé byli drženi stranou v uctivé vzdálenosti. Město se stalo novým symbolickým světem, reprezentujícím celý kosmos a jeho bohy, místem úlevy od existenčních starostí, ovšem také místem nového útlaku.

Města v sobě koncentrují symbolickou moc i dnes. Útok sebevražedných teroristů na New York 9.září 2001 byl útokem zároveň fyzickým na infrastrukturu moderního města i symbolickým na hodnoty, které vybrané cíle ztělesňovaly. Dvě věže Světového obchodního centra byly plné lidí všech ras, národností a vyznání, kteří tu pracovali ve službách globálního kapitalismu. Představovali vše, co svatý bojovník na moderním městě nenáviděl. Usáma bin Ládín v rozhovoru pro televizi Al-Džazíra řekl:

Hodnoty západní civilizace vedené Spojenými státy byly zničeny. Ty úžasné věže, které symbolizovaly svobodu, lidská práva a humanismus byly zničeny. Zmizely v kouři a plamenech.⁴

Není proto divu, že od té doby, co si lidé uvědomili, že nejsou pouhou hříčkou sil přírody, ale že mohou svůj osud aktivně spoluurčovat, se mnoho úsilí o změnu společnosti „k lepšímu“ orientovalo právě na města. Nová, lepší civilizace se ukazovala na příkladu ideálních měst. Dokonce už v Homérově eposu Odyssea lze nalézt poukazy na různá alternativní společenská uspořádání,

³ (Lynch 1994, 8-9)

⁴ Přepis rozhovoru:

<http://archives.cnn.com/2002/WORLD/asiapcf/south/02/05/binladen.transcript/index.html>.

Překlad podle (Buruma, Margalit 2005:30).

přičemž ideální se mu jeví městský stát Phaiakia. Odysseus se po svém návratu do Řecka snaží přetvořit své město v co nejlepší společnost. Je možné, že Homér se tak snažil nenásilně ovlivnit podobu právě vznikajících řeckých městských států⁵. Platónova Ústava je sociologický popis a analýza institucí městského státu Sparty, kterou považoval za vzor ideálního společenského uspořádání⁶.

O tom, že si lidé uvědomovali význam měst jako míst koncentrace symbolické i fyzické moci, svědčí i to, že byla často pečlivě a vědomě plánována. Prostorové uspořádání města bylo podle Lynche vytvářeno s ohledem na zamýšlený psychologický účinek - mělo vzbudit posvátnou bázeň a být velkolepým pozadím pro náboženské ceremonie. V Číně, kde tradice výstavby měst sahají do poloviny druhého tisíciletí před naším letopočtem, byly zásady tohoto stavebního umění postupně kodifikovány. Klád se velký důraz na tvar města, orientaci vzhledem ke světovým stranám, uzavřenost v hradbách a polohu městských bran, a vnitřní strukturu. Zachování náboženského a politického řádu byl zcela explicitní cíl. Forma města měla vyjadřovat, a podle čínské víry dokonce udržovat, harmonii nebeských vzorů a lidského osídlení, kterou nebylo radno rušit. Svět byl v uzavřených hranicích města uspořádaný a bezpečný. Prostorové uspořádání města vycházelo z určité víry a zpětně ji legitimizovalo, což stabilizovalo i hierarchii sociální struktury.⁷

1.2. Město a otevřená společnost

Město umožnilo i vznik nového typu společnosti. Spolu s rozvojem dálkového obchodu se městská tržiště stala místem střetávání lidí z odlišných kultur, lidí odlišných názorů a náboženství. Vztahy na trhu nemohly být regulovány tradičními normami, které mají svůj původ ve zvyku a místním náboženství a jsou založené na vzájemné důvěře. Mnozí návštěvníci města tyto místní zvyky neznali a navíc se obyvatelé díky růstu populace ani neznali navzájem. Na místo bohem zjevených zákonů nastoupily dohodnuté sekulární normy a písemné smlouvy, které lidé sepsali sami.

Peníze ruší rozdíly mezi vyznáními a rasami. Po své návštěvě Londýna napsal Voltaire o Královské burze, že tam „spolu obchodují Žid, mohamedán a

⁵ (Giesecke 2003)

⁶ (Popper 1994:52)

⁷ (Lynch 1994, 10-13)

křesťan, jako by byli jednoho vyznání, a bezbožníky jsou pro ně pouze bankrotáři“⁸. Nová, otevřená, společnost začíná fungovat na základě neosobních formalizovaných vztahů. Význam peněžní směny stoupá.

Ekonomika středověkého města před rozvojem dálkového obchodu byla založena na ochraně a bezpečnosti. Osobní vztahy mezi kupci a prodejci mohly přetrvávat celý život, nebo i několik generací. Bezpečnost, poctivost, spravedlivá směna a stabilita znamenaly více než pouhý zisk. Nová ekonomika byla naopak založená na inovaci a kalkulaci rizik a zisku⁹.

Ve městě se rozpadá pevný duch uzavřené skupiny, který lze předpokládat u kmenového zřízení. Koncept skupiny ve městě je poměrně neurčitý. Ve městě se člověk může stát členem více skupin najednou a měnit členství v nich na základě svobodného rozhodnutí (vlastního a rozhodnutí skupiny, zda ho přijme). Města dovolují lidem přijímat celou řadu rozdílných identit bez pocitu schizofrenie. Člověk může ve městě prožít jisté “odcizení”, aniž by musel překročit určitou hranici. Pouze ve městech je možná multikulturnost¹⁰. Pro před-městskou, kmenovou skupinu je naopak charakteristické, že se člověk do ní narodí a prožije v ní celý život. Díky obchodu a migraci obyvatel je dnes také stále obtížnější nějakou skupinu pevně vymezit a stanovit hranice ve smyslu fyzickém ani kulturním. Společenský systém se otevírá nově příchozím, novým myšlenkám a stálým změnám.

„Uzavřené“ či „kmenové“ společnosti nevykazují navzájem žádnou uniformitu. Dle K.R.Poppera však existují jisté společné rysy, které se dají nalézt u všech těchto společností. Nejdůležitějším rysem je magický či iracionální postoj ke společenským normám a z toho plynoucí jejich stálost a neměnnost. Tímto postojem má na mysli nerozlišování mezi přírodními a normativními (zvykovými, konvenčními) pravidly či zákonitostmi. Veškerá pravidla jsou považována za přírodní či přirozené zákony, které jsou zde od nepaměti a které člověk nemůže svými silami změnit.

Změny jsou sice v uzavřené společnosti možné, ale velmi řídké, a mají charakter náboženských konverzí, zvrátů, nebo zavedení nových magických tabu. Tyto změny nejsou založeny na racionálním pokusu o zlepšení sociálních

⁸ Citováno podle (Buruma, Margalit 2005:42).

⁹ (Mumford 1961)

¹⁰ (Rehnicer 1999)

podmínek. Lidé žijící v takovém systému nemusí pochybovat o správnosti svého jednání – správná cesta je určena pomocí tabu, „magickými kmenovými institucemi, které se nikdy nemohou stát předmětem kritické úvahy“. Kmenové instituce neponechávají prostor pro osobní zodpovědnost.

„Otevřená“ společnost funguje na základě abstraktních vztahů, jako je výměna nebo spolupráce. Společenský systém ztrácí svůj organický charakter; členové společnosti už nemají své pevné místo ve společenském organismu „přirozeně“ dané tradicí, mnozí naopak usilují o společenský vzestup, chtějí zaujmout místo jiných příslušníků. Popper poznamenává, že na takovou společnost ani nelze aplikovat příměr organismu, neboť „buňky či tkáně organismu, o kterých se někdy říká, že odpovídají příslušníkům státu, snad mohou soupeřit o potravu; avšak neexistuje žádný vrozený sklon části končetiny stát se mozem nebo jiných částí těla stát se břichem“.¹¹

Města byla v Evropě laboratořemi demokracie. Ve městech vznikl nový, individualizovaný způsob života. Člověk se zde neustále setkává s množstvím neznámých, cizích lidí. Musí se naučit zaujmout k nim zdvořilý odstup a nalézt si mezi nimi přátele. Městské hierarchie se zakládají především na osobním úspěchu a schopnostech. Rodina již pro přežití jedince není důležitá a její význam se tak postupně snižuje.¹²

Nelze však tvrdit, že všude, kde se objevila města, vznikla také otevřená společnost. Na příkladu čínských středověkých měst jsme viděli jak byla jeho

¹¹ (Popper 1994:158). Autor také formuluje koncept „abstraktní společnosti“ – jakéhosi extrému, který bychom snad mohli nazvat ideálním typem. Jedná se o naprosto individualizovanou společnost oddělených a zcela rovnocenných jedinců, kteří komunikují pouze „psanými dopisy nebo telegramy“ (dnes by patrně použil elektronickou poštu), pohybují se trvale sami v „uzavřených autech“ a dokonce by se mohli rozmnožovat umělou inseminací. Lidé v takové společnosti by nenavazovali žádné osobní vztahy. Sám autor však dodává, že jde o velmi nadsazený obraz nereálné fiktivní společnosti. Lidé by žili v takovéto společnosti v neštěstí. „Lidé mají sociální potřeby, které v abstraktní společnosti nemohou naplnit.“ Proto důsledně abstraktní, ale ani důsledně racionální společnost nemůže nikdy existovat. Tato nadsázka má u Poppera pouze zřetelněji vysvětlit rozdíly mezi „konkrétní“ uzavřenou a více abstraktní společností otevřenou. Jak však uvidíme později, některé moderní urbanistické utopie vycházejí z koncepce abstraktního prostoru, která je racionalizací životního prostředí. Na druhou stranu – právě tento individualismus umožňuje vytvářet vztahy nového druhu, vztahy, do kterých lze vstupovat svobodně, vztahy, které „nejsou určovány náhodnými okolnostmi“.

¹² (Sokol 1998)

forma pečlivě plánovaná s cílem ochránit uzavřenost a stabilitu sociálního řádu. Nicméně otevřená společnost se v historii objevila několikrát a vždy se tak stalo ve městech. Popper popisuje vznik otevřené společnosti v antickém Řecku a analyzuje reakce, kterou tyto změny vyvolaly a vyvolávají dodnes. Po středověkém útlumu se od šestnáctého století opět rozvíjí dálkový obchod a obchodníci získávají ve městech větší vliv. Francouzská revoluce a vítězství osvícenství znamenalo nástup moderní otevřené společnosti založené spíše na obchodu než ideologii (i když v jistém smyslu i obchod je určitou ideologií). V období kolonialismu pronikaly evropské vědecké poznatky i představy o politice do kolonií a těch několik zemí, které se koloniální nadvládě ubránily, stejně muselo přijmout evropské myšlenky proto, aby si udržely Západ od těla¹³. Dnes žijeme v době radikálního globálního propojení, kdy se myšlenky vzniklé původně v Evropě exportují do celého světa a do dálkového obchodu jsou zapojeny téměř všechny státy. Hranice padají, vzdálenosti se zkracují a myšlenky otevřené společnosti se šíří po celé planetě, i když je pravdou, že často vyvolávají negativní reakce. Společnosti třetího světa principy abstraktní společnosti modifikují a vytvářejí si vlastní verze modernity.

1.3. Nenávist k městu

Vznik otevřené společnosti ovšem nezůstal bez odezvy.

„Osvobození“ jedince z pout tradiční společnosti a přijetí možnosti změny zároveň znamená ztrátu jistot. Uzavřená společnost určovala člověku jeho místo, které sice nemohl ze své vůle změnit, ale s ním mu také propůjčovala význam, o kterém se nedalo pochybovat. Společenský řád byl chápán jako přírodní, neproblematický a dával člověku pocit bezpečí a sounáležitosti. Tím, jak se jedinec emancipuje z primárních vazeb rodiny, náboženství, klanu a kmene, stává se samostatnějším a jeho život o to více závisí na jeho vlastním rozhodnutí. Svoboda tak pro něj v případě špatné volby může znamenat riziko.

To se týká stejnou měrou ekonomických i náboženských jistot. Reformace a Luteránství zbavilo církve její autority a odpovědnosti a přeneslo ji na člověka. Spása se stala subjektivní a individuální zkušeností, za niž je plně odpovědný jedinec. Smysl života si musí každý najít sám. Nábožensky založeným lidem

¹³ (Buruma, Margalit 2005:58)

mohly nové společenské vztahy a abstraktní pravidla připadat neosobní, chladná nebo dokonce nelidská.

E.Fromm analyzuje proces individualizace člověka od středověku k moderní společnosti a poukazuje na riziko, že lidé nepřipravení na nově nabytou svobodu se před ní snaží utéct. Ztráta smysluplnosti vlastní existence může člověka dohnat k dobrovolnému podřízení se nějaké silné autoritě, k destruktivitě nebo konformismu. Podobné pocity podle Fromma vedly k úspěšnému vzestupu nacismu v meziválečném Německu.¹⁴ Příchod otevřené společnosti vyvolává nostalgický stesk po jistotách staré uzavřené společnosti, po „zlatém věku“, jehož obraz je idealizován.

Francouzské osvícenství samo sebe definovalo jako univerzální model racionální společnosti, který přinese prospěch celému světu. Pro romantické německé filosofy osmnáctého a počátku devatenáctého ale Francie představovala „agresivní, rozrůstající se Město s jeho falešnými, racionalistickými manýry, kdežto Německo bylo zemí básníků, řemeslníků a rolníků“¹⁵.

Město bylo často chápáno jako zdroj všech věcí a dějů, které rozkládají tradiční společnost. Ve městě se hromadí bohatství, stavějí paláce, provozuje obchod, lidé se vzdělávají a anonymita městských davů umožňuje individualismus a ateismus. Odpůrci otevřené společnosti vykreslují obraz města jako jednoho obrovského tržiště, na kterém je všechno a všichni na prodej. „Hotely, bordely a obchodní domy prodávají obraz šťastného života.“¹⁶ Nepřátelský obraz města, ve kterém je vše komodifikováno často skončí u prostituce - město jako prostitutka bez duše kterou může mít každý kdo má dost peněz¹⁷.

Odpor k městům se opíral také o statistické údaje. V roce 1662 provedl John Graunt rozbor údajů matriky v Londýně a zjistil, že počet úmrtí v letech 1604-43 převyšoval každý rok počet křtů. Města mohla existovat jen díky přílivu imigrantů z venkova. Od sedmnáctého až do devatenáctého století byla úmrtnost ve městech podstatně vyšší než na venkově a zhoršovala tak populační

¹⁴ (Fromm 1993)

¹⁵ (Buruma, Margalit 2005:56)

¹⁶ (tamtéž:35)

¹⁷ (tamtéž:35-37)

bilanci celé země. Podle dalších myslitelů jako Georga Hansena nebo Maxe Wundta si města systematicky vybírají „nejinteligentnější, nejčinnější a nejschopnější jedince“ a protože lidé ve městech brzy vymírají, olupují o ně národ nebo rasu¹⁸.

Nenávist k městu může nabývat různých podob. Jeho nejradikálnější formou je přímá fyzická destrukce města a/nebo jeho obyvatel. Nejkrvavější konflikt mezi městem a venkovem probíhal v Číně za vlády Mao Ce-tunga. Mao na rozdíl od Stalina nevsadil na městský proletariát a zmobilizoval venkovskou Čínu. Prvním cílem se stala městská buržoazie a prozápadní intelektuálové. Symbolem zkorumpovaného západu se stalo město Šanghaj:

obzvláště Šanghaj byla vnímána jako symbol západního imperialismu, kapitalistické korupce, zdegenerovaného městského blahobytu, kulturní vyumělkovanosti a mravní dekadence. Šanghaj se svými přeplněnými slumy, kavárnami, francouzskými restauracemi, hollywoodskými filmy, ruskými čajovnami, se svými obchodníky a prostitutkami všech národností a vyznání byla tou nejvíce zkorumpovanou, nejvíce bezduchou, nejvíce prozápadní městskou prostitutkou ze všech.¹⁹

Rudí Khmérové v Kambodži udělali z kosmopolitního Phnompenhu město duchů. Školy byly přeměněny v mučírny, zahynulo přes dva miliony lidí. Obyvatele vesnic nazývali „starý lid“, nebo také „základní obyvatel“, a „nový lid“ z měst byl deportován na venkov kde se měl naučit „starému“ způsobu života.²⁰ Mnozí vojáci rudých Khmérů byli ještě chlapci pocházející z venkovských zaostalých oblastí. Většina jich neuměla číst ani psát. Zato jejich vůdce Pol Pot byl učitelem zeměpisu, dějepisu a francouzštiny, studoval v Paříži, kde se učil o antikolonialismu a antiimperialismu od evropských filosofů jako byl Franz Fanon, jenž města nazýval domovem „zrádců a darebáků“²¹.

Obléhání Sarajeva a ničení dalších měst v bývalé Jugoslávii (Vukovar, Banja Luka a další) popisuje R.Rehnicer jako projev starého konfliktu mezi původní „předměstskou“ uzavřenou kulturou a otevřenou společností spojenou

¹⁸ (Musil 1967:24-31)

¹⁹ (Buruma, Margalit 2005:61)

²⁰ (Yathay 2004)

²¹ (Buruma, Margalit 2005:63)

s městem. Útočníkům tam nešlo o dobytí měst, ale o jejich systematické zničení. Své činy obhajovali nacionalistickou rétorikou, tvrdili že jde pouze o obranu jejich soukmenovců, přitom jim ale vůbec nevadilo, že při útocích zahynulo i velké množství příslušníků jejich vlastního národa. Co chtěli doopravdy zničit byl městský způsob života, „podněcující jednotu v různosti a učící lidi toleranci vůči všem a všelijakým ,druhým“²².

Fyzické útoky na města mohou mít i náboženskou motivaci. Ve městech se totiž lidé oddávají obchodu a radovánkám namísto zbožnosti. Cílem Talibanu v Afghánistánu bylo přeměnit Kábul v „boží město“, ve kterém bude vládnout posvátný zákon *šarí'a*. Nejdříve ho ostřelovali z okolních kopců a po jeho obsazení měl být řízen šestičlennou radou, jejíž členové nikdy předtím v Kábulu nebyli a dokonce ani jeden z nich nikdy v žádném městě nežil. V Kábulu nebyl ani vůdce Talibanu Mullah Mohammed Omar .

Fyzické násilí je ale jen jedním z projevů nepřátelství vůči městům. Existují i jiné způsoby útoků, například přestavba města nebo jeho radikální rozšíření. V takovém případě nejde o útok na městské domy, ale na funkci kosmopolitní metropole. Takovýto symbolický útok může být daleko účinnější. Hitler plánoval kolosální přestavbu Berlína na světové velkoměsto budoucnosti. Vše mělo být větší, rychlejší a podřízené státní kontrole. Celé čtvrti měly být zbourány a postaveny znovu s větším měřítkem, širšími ulicemi, vyššími domy a chrámy tak vysokými, „až by jejich okny vnikaly dovnitř mraky“. Přestavba podle plánů Alberta Speera měla být dokončená v roce 1950 a město mělo být přejmenováno na „Germanii“. Cílem bylo podřídit veškerý život obyvatel státním zájmům a kontrole. Část tohoto projektu byla paradoxně realizována díky spojeneckému bombardování²³.

Zajímavé je, že nenávisť k městu vyrůstá často z městského prostředí. Mohammed Atta, terorista, který útočil na newyorská dvojčata, vystudoval v Káhiře architekturu a na hamburské technice obhájil diplomovou práci na téma role moderny a tradice v městském plánování. Rozkaz k systematickému zničení Sarajeva ve jménu etnické čistoty podepsal Nikola Koljevič, původem ze Sarajeva. Pobýval v Londýně a ve Spojených státech, mluvil plynule anglicky a

²² (Rehnicer 1999)

²³ (Matus 2001:67)

studoval Shakespeara.²⁴ Buruma a Margalit dokonce tvrdí, že nenávisť k městu je součástí širšího jevu nenávisti vůči celé západní (moderní, otevřené a kosmopolitní) civilizaci. Tato nenávisť podle nich vznikla v Evropě a byla později exportována do zemí třetího světa. Hlavním zdrojem této nenávisti je německý romanticismus jako reakce na osvícenství, i když jeho počátky lze vysledovat daleko do minulosti²⁵.

Jedním z projevů nenávisti proti existujícím městům jsou utopie vytvořené známými urbanisty a architekty. Často obsahovaly nejen nákresy ideálních prostorových forem, ale také popisy nové, lepší společnosti. Spravedlivější, přirozenější nebo svobodnější společnost mnohdy stála u zrodu urbanistických utopií a představovala prvotní impuls pro tvorbu autora. Nová, morální, společnost musí vyrůstat na místech, která nejsou kontaminována starými myšlenkami, a tak s existujícími městy nenalézají slitování. Společným rysem těchto projektů je obraz vytoužené společnosti, který postrádal sociální dynamiku. Některé utopie, jako např. zahradní město E.Howarda, dokonce určovaly ideální počet obyvatel města. Často chtěly město zničit a to buď rozptýlením do krajiny a snížením koncentrace obyvatel nebo naopak stavbou výškových budov pro tisíce lidí „v parku“ bez základních stavebních kamenů města – ulic a náměstí. Urbanistické utopie, které nejvíce ovlivnily urbanismus dnešních měst, míří proti významu města coby prostředí otevřeného setkávání a „různotvárnosti v jednotě“; jsou svou povahou vlastně anti-urbánní.

1.4. Životní prostředí a společnost

V minulé kapitole jsme viděli, že lidé si již dlouho uvědomují, že prostorové uspořádání lidských sídel má vliv na uspořádání lidské společnosti, a snaží se toho vědomě využít při plánování a budování měst. Nyní je vhodné blíže se zaměřit na vztah prostoru a člověka: Jakým způsobem je společnost ovlivňovaná prostorem (životní prostředí v širokém smyslu), ve kterém žije, a jak naopak společnost utváří fyzické uspořádání prostoru, ve kterém se lidé pohybují? Důležitý zdroj teorií o vztahu člověka k místu poskytuje fenomenologická filosofie.

²⁴ (Buruma, Margalit 2005:32 a 65)

²⁵ (Buruma, Margalit 2005:96-98)

1.4.1. Existenciální zakotvení člověka v prostoru

Z poněkud banálního faktu, že lidé mají hmotná těla, kterým nezbyvá než nacházet se někde v prostoru, dokázali fenomenologičtí filosofové Edmund Husserl a Martin Heidegger vyvodit překvapivě závažné důsledky. Heidegger popisuje způsob, jakým člověk existuje na tomto světě jako „pobyt“. Podle něj to znamená, že člověku v jeho bytí *jde* o toto jeho bytí, že mu tedy není lhostejná jeho existence a je na svém bytí zainteresován. To ovlivňuje všechno lidské jednání – všechny cíle, které při jednání člověk sleduje, jsou zasazeny do kontextu toho, o co v životě usiluje, jaké hodnoty sleduje. „O něco mi běží vždy a vposled mi běží o to, jak jsem.“²⁶ To platí i při zacházení s věcmi a prostorem.

Žádnou věc nechápeme jako izolovanou entitu. Principem moderní vědy je rozložit realitu na části a ty pak izolovaně zkoumat. V našem každodenním vnímání ale chápeme každou věc na základě kontextu, který nám ji jednak ukazuje (každá věc je prostorově umístěná a musíme se k ní dostat přes nějaký prostor, který tvoří její kontext), a na který věc sama také může odkazovat. Symbolický význam věci může ukazovat na zcela odlišný prostorový i sociální kontext než ve kterém se tato věc momentálně nachází. Husserl analyzoval vnímání a všiml si, že součástí vněmu určité věci je vždy i kontext věci, a tento její kontext dále odkazuje na širší kontext (např. strom, jehož kontextem je zahrada, která je umístěná ve vesnici, která je položena v určité krajině). Tyto poukazy k možnému pokračování jsou ve věci vždy přítomny. Podle Husserla ke každému vněmu patří „horizont“ dalších možných vněmů. Nemusíme jej vždy následovat („aktualizovat“), ale je zde jako možnost. Horizontem všech horizontů je „svět“. Vše co existuje, existuje ve světě.

Postupné odkrývání kontextu (neboli horizontu) je také způsob, jakým se nám svět zjevuje. Jsme fyzické bytosti a tak nejsme schopni pojmout celý svět najednou, v jednom okamžiku – musí se nám odkrývat postupně, pomocí prostoru a času. Dokonce i tak hyper-reálné prostředí jako internet, které má podle některých překračovat čas a prostor a má učinit některé služby či informace dostupnými ihned a kdekoliv, nejsme schopni vnímat v celku a najednou – odkrývá se nám po částech, tak jak postupně procházíme („aktualizujeme“) virtuální pavučinou odkazů (=„horizont“) stránky, na které

²⁶ (Petříček 1997:71)

jsme začali. Stejně i město objevujeme postupně, jak procházíme nebo projíždíme jeho ulicemi. Mapa nám může pomoci lépe se orientovat, nemůže ale nahradit vlastní a individuální prožitek města.

Z tělesnosti a „situovanosti“ člověka vyplývá, že tělo je středem přirozeně prožívaného světa. Naše orientace se váže k tělu jako k nulovému bodu. Vzhledem k tělu, smyslovému vnímání a schopnosti pohybu se určuje blízkost a vzdálenost, která ovšem nemá primárně význam exaktně měřitelné vzdálenosti, ale „domova“ a „ciziny“. Domov je tam, kde je mně to blízké, v čem žiji, kde se vyznám. Pohyb je prožíván vůči zemi. Země je nepohyblivý referenční bod vzhledem k němuž pociťujeme náš vlastní pohyb.²⁷

Popsané koncepty, které tvoří strukturu přirozeného světa, jsou základem lidského vztahu k prostoru. Jsou způsobem, jakým se lidé orientují a pohybují v prostoru a vysvětlují, proč mohou mít čistě fyzické změny v prostorovém uspořádání prostředí, v němž se každodenně pohybujeme, vliv na prožívání lidí, jejich chápání světa a potažmo i společnosti.

Vztah lidí k prostoru je víc než pouhá přítomnost (prostá existence) člověka v určitém fyzikálně vyměřeném prostoru. Lidé prostor obydli, žijí v něm. Martin Heidegger popsal „bydlení“ takto: „Člověk bydlí, pokud se může orientovat ve svém prostředí a identifikovat se s ním, či krátce řečeno, jestliže zakouší své prostředí jako významuplné.“²⁸ Bydlení, neboli „pobyt“, je přitom způsob, jakým lidé *existují* na Zemi. Člověk je tedy pro svou psychickou rovnováhu (která je od základu vytvářena bydlením) nucen navazovat vztah s prostředím, ve kterém žije a to prostřednictvím *orientace* v prostoru a *identifikace* s místem. Christian Norberg-Schulz dále rozvíjí tyto myšlenky ve vztahu k prostoru a místu²⁹.

„Místo“ přitom nelze chápat v prostém fyzikálním smyslu jako bod v prostoru, ale jako totalitu utvářenou konkrétními věcmi. Díky nim má „místo“ pro člověka určitý charakter, atmosféru, nebo „ducha“. „Místo“ je konkrétní „zde“, mající jedinečnou identitu. Jedním ze znaků místa je i to, že se odlišuje od ostatních míst a tím je konstruován jeho význam. Místo nabývá významu pouze

²⁷ (Petříček 1997:56-59)

²⁸ Podle (Norberg-Schulz 1994)

²⁹ (Norberg-Schulz 1994)

vztahem k jiným, odlišným místům³⁰. Místo, díky tomu že je symbolickou konstrukcí nad určitým materiálním substrátem, tvoří praktický i významový rámec sociálního jednání.³¹

Podobně „prostor“ není pouze fyzikálně určený trojrozměrný prostor, lidé mu přisuzují různé (nefyzikální) kvality, které zásadně mění jeho význam. Norberg-Schulz popisuje „konkrétní prostor“ jako „intuitivní trojrozměrnou totalitu“, kterou nám zprostředkovává naše každodenní zkušenost. Lidské jednání se odehrává v tomto „konkrétním prostoru“ odlišeném kvalitativními rozdíly. Právě tato jedinečnost konkrétního místa nebo prostoru se stane trnem v oku moderní architektury, založené na opakování určitých (ideálních a univerzálních) vzorů.

„Celek“ pak vyjadřuje jisté charakterové a prostorové vlastnosti. Struktura místa se projevuje v celcích prostředí. Např. „ulice“ je celek, který se vyznačuje určitou prostorovou konfigurací (prostor sevřený dvěma řadami domů), smyslem a použitím (spojnice, prostor střetávání, umístění bytu, nakupování, pozorování).

Lidská sídla jsou umělou součástí přírodního prostředí. Jsou spojena cestami. Sídla slouží jako ohniska, v nichž je charakter prostředí a společnosti zhuštěn a vysvětlen. Člověkem vytvořené celky odrážejí podle Norberg-Schulze způsob, jakým pochopil přírodu a svoji vlastní situaci. Jinými slovy, sídla jsou odrazem přírodních podmínek i společenských poměrů (do kterých lze v této dichotomii zahrnout i technické prostředky, kterými ta která kultura disponuje).³²

„Místa“, „prostory“ i jejich význam jsou vytvářeny sociálně. Různí aktéři připisují různým místům odlišný význam, a tak představení urbanistické utopie můžeme chápat jako pokus o prosazení a rozšíření míst hodnotných podle názoru autora a jeho hodnotových měřítek; zároveň je to pokus dát stávajícím a novým prostorovým konfiguracím určitý konkrétní význam. Kvalita „místa“ pro člověka není a ani nemůže být hodnotově neutrální.

Symbolický prostor („místo“), ve kterém lidé žijí, (spolu)určuje jejich jednání, a zároveň je tímto jednáním (spolu)vytvářen prostřednictvím

³⁰ (Smith 2001:37)

³¹ (Richardson, Jensen 2003:11)

³² (Norberg-Schulz 1994)

prostorových způsobů jednání („spatial practices“). Pomocí nich je definován a udržován společenský význam místa. Autoři utopíí si to často uvědomovali, a tak spojovali s prosazením nového druhu prostoru také touhu po novém člověku. Svým prostředím chtěli formovat charakter jeho obyvatel.

Identita a příslušnost k místu nevznikne na základě pouhé vhodné prostorově-materiální konfigurace, je to také aktivní kognitivní proces. Nový prostor může vytvořit nového člověka, ale výsledek závisí na příliš velkém počtu faktorů, než aby byl jednoduše předpověditelný. Jedním z největších omylů moderního urbanismu založeného na principech Athénské charty, o níž bude řeč později, je právě opomenutí nutnosti identifikace člověka s místem. Vznikly tak uniformní sterilní prostory, s nimiž se člověk nemůže ztotožnit.

Člověk tedy existuje v prostoru a nemá jinou volbu, než v prostoru pobývat. Nezávislost člověka na místě, která je v současnosti tak často postulována, je pouhou iluzí, ze které nás podle Norberga-Schulze vyvádí „znečištění prostředí a chaos, který v něm zavládl“. Pokud se člověk nedokáže identifikovat s prostředím, „bydlení“ v prostoru je nahrazeno odcizením. Prostředí, ve kterém člověk pobývá, je součástí jeho identity: „Patřit k nějakému místu znamená nalézt existenciální oporu - v konkrétním každodenním smyslu.“³³

1.4.2. Prostředí a společenský řád

Jaký je vztah formy přírodního a umělého prostředí a společenského uspořádání? Stoupenci geografického determinismu konce devatenáctého století se v minulosti snažili dokázat determinaci společenského řádu typem krajiny, ve které vzniká. Tyto teorie jsou dnes vnímány jako jednostranné a zjednodušující. Přesto však určitý vzájemný vztah mezi strukturou města a dominantními náboženskými, politickými a kulturními představami skutečně existuje.

V minulosti bylo lidské sídlo často chápáno jako obraz nebeského vzoru. Archaické civilizace vytvářely město jako střed světa, kde se spojuje nebe a země. Město bylo postaveno podle nebeského pravzoru, a podílelo se na nekonečném božském trvání. Právě tato participace na nebeském vzoru byla tím, co udílelo městu jeho význam. Avšak i ve středověku byla mnohá města

³³ (Norberg-Schulz 1994)

postavena podle domnělého půdorysu Jeruzaléma (mimo jiné i pražské Nové Město)³⁴.

Jednu z teorií o vazbách krajiny a architektury a o významech, které v člověku evokují, nabízí Norberg-Schulz ve své knize *Genius loci* (Duch místa). Uvádí typologii tří druhů krajín a pocitů či významů, které svým působením vyvolávají. Na ně navazují typy architektury, které se k těmto krajinám dají přinejmenším metaforicky připodobnit (pokud je přímo neinspirovaly). Snaží se tak ukázat, že přírodní krajina, která je rozlehlou základnou pro umělá sídla, určuje základní existenciální významy umělých, člověkem zkonstruovaných míst³⁵.

„Romantická krajina“ je výrazně členěná, má proměnlivý reliéf a odehrávají se v ní časté změny počasí. Stojíme-li na zemi, nebe je zúžené mezi konturami stromů a skal. Slunce je nízko a vytváří živou hru světla a stínů, mraky se neustále proměňují. Život krajině dodává dynamický živel vody. V takové krajině můžeme silně pociťovat přítomnost „původních prasil“, je to proměnlivý a nepochopitelný svět, v němž je překvapení na denním pořádku, chybí zde jednotící řád. Členitost krajiny vytváří nekonečný počet různých míst. Příkladem romantické krajiny je severská krajina Skandinávie. Taková krajina může inspirovat (ale Norberg-Schulz netvrdí, že musí) romantickou architekturu, která se vyznačuje rozmanitostí a mnohostí. Může se zdát iracionální a subjektivní, ztěžuje logické pochopení. Má silnou atmosféru a živý, dynamický charakter. V urbanismu se vyznačuje rozmanitým řazením hustých neurčitých shluků budov, tvarovou složitostí a rozporností. Příkladem může být středověké město.

Archetypem „kosmické krajiny“ je poušť. Složitost se redukuje na několik prostých prvků. Evokuje nekonečnou monotónní rozlehlost pusté země. Nebe tvoří nesmírnou klenbu, země leží pod žhavým sluncem. Přejít mezi dnem a nocí je náhlý, bez přechodových světelných efektů. Banalita rozlehlé země neposkytuje existenciální oporu, zato nebe je strukturováno sluncem, měsícem, hvězdami a jejich věčným pravidelným pohybem, který se řídí absolutním a věčným řádem. Krajina zde vyjadřuje „nejabsolutnější kosmické vlastnosti

³⁴ Více o nápodobě nebeských archetypů v archaických kulturách viz (Eliade 1993).

³⁵ Tento a další odstavce (Norberg-Schulz 1994:43-78)

přírody“, v takovém prostředí se zrodil monoteismus, který podle Norberga-Schulze vyjadřuje „genia loci“ pouště³⁶. K bydlení v poušti je potřeba intimní oáza uprostřed kosmického makrosvěta. Podobně jako krajina se vyjadřuje kosmická architektura; je uniformní, podřízená absolutnímu řádu, je to „integrovaná logická soustava“. Je abstraktní, racionální, přesahuje konkrétní situaci, schází jí atmosféra. Vytváří přísně geometrické prostory. Jasně vizualizuje systém. Příkladem mohou být římská koloniální města, založená na rastru kolmých ulic, který byl uplatněn bez ohledu na lokální podmínky. Římané tím dávali najevo, že každé konkrétní místo zapadá do všeobsáhlého kosmického a politického systému, jemuž se musí podřídit. Pravidelný půdorys vyjadřoval kosmický řád. Ale:

v moderní době degeneroval obraz kosmického řádu v prostorových soustavách, v nichž se konkretizují politické, sociální a hospodářské struktury. Mřížové plány amerických měst nevyjadřují žádný kosmologický koncept, ale vytvářejí „otevřený“ svět příležitostí, který se otvírá jak horizontálním směrem, tak i vertikálním směrem. Zatímco obec se šíří horizontálně, individuální úspěch se odráží ve výšce budovy, tyčící se nad standardní parcelou. Třebaže mříž vykazuje jistou míru „volnosti“, stěží může připouštět konkretizaci *genia loci*³⁷.

Třetím typem krajiny podle Norberga-Schulze je „klasická krajina“. Vyznačuje se „srozumitelnou“ kompozicí z rozlišitelných prvků, obsahuje „jasně definovatelné kopce a hory..., snadno představitelné přírodní prostory údolí a pánví“³⁸. Měřítkem je nejbližší člověku, její dimenze jsou lidské. Krajina je snadno zemědělsky využitelná člověk je v ní rovnocenným partnerem přírody. Příkladem takové krajiny je Řecko. Podobně klasická architektura je jasná a srozumitelná, ale nevyklučuje empatii. Je uvědomělou kompozicí z individuálních prvků. Příkladem může být řecký chrám.

Jak ale sám Norberg-Schulz uvádí, tato typologie je zjednodušující. Ve skutečnosti existují „komplexní krajiny“ a komplexní architektura, spojující různé prvky. Jejím cílem je přiblížit, jak je kosmický řád vizualizován

³⁶ (tamtéž:45)

³⁷ (tamtéž:73)

³⁸ (tamtéž:45)

prostřednictvím prostorové organizace společnosti³⁹. Tato typologie také odráží kulturní zkušenost člověka euroamerické civilizace. Je možné, že příslušníci jiných kultur identifikují zcela odlišné typy krajin, nebo jim budou přikládat odlišný význam.

Jiní autoři se snažili blíže analyzovat vztah mezi prostorem a sociální realitou. David Harvey vychází z faktu, že lidé jsou prostorově umístěné bytosti. Sociální vztahy jsou vždy prostorové a existují v rámci (kontextu) prostorovosti, který se sestává ze sociálně vytvořených prostorů delší nebo kratší trvanlivosti⁴⁰. Edward Soja dokonce přímo postuloval: „Neexistuje ne-prostorová sociální realita.“⁴¹ Lefebvre nalézá tři aspekty sociální konstrukce prostoru: „Pochopení“ prostoru v procesu prostorového jednání (social practice), „vytváření“ prostorových reprezentací (např. architektura, urbanismus, budovy...) a „prožívání“ prostoru prostřednictvím symbolických významů asociovaných s „reprezentačními prostory“. Prostor zde není chápán ve smyslu fyzikálním, ale symbolickém jako výslednice vztahů mezi lidmi i věcmi.⁴²

Lefebvre jde dále a tvrdí, že každá společnost produkuje svůj vlastní charakter prostoru. Například moderní architektura Le Corbusiera, o kterém bude pojednáno níže, se snaží vytvořit uniformní prostor, zbavený jakýkoliv připomínek konkrétního místa a jeho minulosti, aby byl co nejvíce podobný abstraktnímu karteziánskému prostoru ve smyslu, jak ho chápe moderní věda: Prostor definovaný pouze matematickými souřadnicemi. Modernita touží zbavit prostor jeho individuálního významu, vyprázdnit jej, aby všechna místa byla stejná a stejně vhodná pro moderní výstavbu v tzv. Mezinárodním stylu, který nebral ohledy na lokální kulturní a klimatické podmínky. Výrazovými prostředky, které měly pomoci dosáhnout takového efektu, byly strohost, geometričnost, opakování, standardizace a hromadná výroba. Takový prostor je ale anti-sociální, sociální vztahy jsou v něm zredukovány na lhostejné ekonomické transakce mezi izolovanými jedinci. Na podobných principech je založeno moderní vězení⁴³. Abstraktní prostor je však jen iluze, které nelze

³⁹ (tamtéž:53)

⁴⁰ Podle (Richardson, Jensen 2003).

⁴¹ (Smith 2001).

⁴² (tamtéž:35-36)

⁴³ (tamtéž:32-34)

v reálných, lidmi obývaných prostředích dosáhnout. Lidé a lidská společnost nemohou existovat bez ustavičného vytváření diferencí, které udělají místům význam. Abstraktní prostor je neslučitelný s životem jako takovým, a musí mu být násilně vnucen.⁴⁴

Městské plánování a urbanismus je jedním z prostorových způsobů jednání, o nichž jsme se zmiňovali v minulé podkapitole. Měli bychom ho proto vnímat jako strategické jednání určené jistými hodnotami a cíli, a ne pouze jako „vědu“. Urbanismus vytváří rámec pro sociální jednání skupin i jedinců. Hmotné prostředí povoluje nebo znemožňuje určitý způsob prostorového a sociálního jednání. Tento vztah je oboustranný, protože hmotné prostředí je vytvářeno lidmi a jeho význam vyjednáván v každodenní interakci⁴⁵. Moderní utopické projekty, o kterých bude řeč v příští kapitole, se spolu se změnou hmotného prostředí snaží dosáhnout změny sociálního jednání jedinců, norem a hodnot společnosti jako celku.

⁴⁴ (tamtéž:40)

⁴⁵ (Richardson, Jensen 2003:15)

2. Urbanistické utopie

2.1. Urbanismus a utopismus

Přemýšlení o městě a jeho projektování se postupně formalizovalo a vznikla věda zvaná urbanismus. Tato nauka o plánování měst je přitom silně ovlivněna utopickým myšlením. Utopické projekty zásadní přestavby měst jsou základní součástí výcviku urbanisty⁴⁶. Slouží urbanismu jako inspirační zdroj a vytváří terminologický rámec oboru⁴⁷.

Utopie se tak stávají teoriemi zastávanými formálně vzdělanými projektanty, kteří mají reálnou moc ovlivňovat podobu našich měst. Utopie, nebo alespoň některé jejich prvky, se tak mohou stát realitou.

Povolání architekta a urbanisty má pro sociologii zvláštní přitažlivost - tito lidé se často podílí na vytváření rozsáhlých hmotných prostředí, ve kterých pak lidé dlouhou dobu bydlí, pracují nebo odpočívají. Jejich plány přitom vycházejí z právě platných teorií a zásad pro plánování budov a měst, ve kterých se sociologie a filosofie objevuje pouze zprostředkovaně a povrchně. Výsledek jejich práce pak vytváří hmotný rámec jednání mnoha lidí, často po několik generací. Architekti tak provádějí sociální experimenty. Naivní společenské názory předních architektů jsou symbolicky vyjádřeny v jejich návrzích a zhmotněny v trojrozměrném prostoru.

V minulosti se přitom často stávalo, že takto vytvořené prostředí bylo lidem vnuceno, někdy i násilně. Architekti a urbanisté tak přímým a zásadním způsobem ovlivňují společnost. Jejich činnost by se dala považovat za přímý sociální experiment, kdyby ovšem po určité době provedli vyhodnocení dopadů jejich díla. Tato zpětná reflexe pak přichází často ze strany sociologů.

Italo Calvino napsal, že „města, stejně jako sny, jsou utvořena z tužeb (přání, ‚desires‘) a obav (‚fears‘)“⁴⁸. O to víc tento citát platí o urbanistických utopiích. Jsou motivovány zklamáním ze současné společnosti, touží vytvořit společnost lepší a projektují pro ni prostorové materiální podmínky, ve kterých

⁴⁶ (Hosey 2000:148)

⁴⁷ (Pinder 2002).

⁴⁸ Citováno podle (Pinder 2002:232).

by mohla nerušeně existovat po zbytek časů. Stávají se inspirací pro jiné urbanisty, architekty, sociology i politiky. Pokud jsou tyto představy příliš totalitní, musí se ostatní lidé bát aby nezískaly přílišný vliv a aby se někdo nepokusil o jejich realizaci.

2.2. Urbánní utopie moderny

Dobou, kdy se utvářely utopické projekty které nejvíce ovlivnili naši současnost, bylo období bouřlivého (a většinou neregulovaného) rozvoje měst na konci devatenáctého a počátku dvacátého století. Urbanistické plánování bylo v té době často spojováno se sociálním inženýrstvím. Nová města měla zformovat nového člověka a přispět k pozitivní a nutné společenské změně. Nejvýraznějším projektem tohoto období bylo zahradní město Ebenezer Howarda, které dalo vzniknout celému „Hnutí zahradních měst“.

Utopisté té doby reagovali na neutěšené životní podmínky ve městech. Nástup parního pohonu znamenal zvýšení koncentrace měst kolem továren. Výkon parní turbíny bylo totiž možné přenášet jen na vzdálenost (asi 400 metrů), a do této vzdálenosti od centrální jednotky bylo potřeba vybudovat všechna výrobní zařízení. Zařízení to bylo drahé, a tak bylo potřeba využít maximum z jeho síly⁴⁹. Čím více výrobních prostředků bylo v místě koncentrováno, tím více dělníků bylo potřeba. V začátcích průmyslové výroby ještě nebyla rozvinuta hromadná doprava, a tak lidé obsluhující stroje museli bydlet blízko svého pracoviště. S rozvojem a koncentrací průmyslu se vyliďňovaly venkovské oblasti a stále více aktivit se přesouvalo do měst.

Parní stroje, tavící pece na železnou rudu, výstavba železnic a rozsáhlá těžba a spalování uhlí mělo devastující vliv na životní prostředí měst. Továrny potřebovaly hodně vody a tak se stavěly na březích řek, které se staly zároveň odpadním kanálem. Přeměna řek v otevřené kanalizační stoky byla charakteristickým rysem nové ekonomiky⁵⁰. Továrny a železnice produkovaly konstantní hluk. Buchary, motory, hučící plameny, syčící pára, řinčení železa bylo kulisou každodenního života obyvatel průmyslových aglomerací. Stroje se

⁴⁹ (Mumford 1961:456)

⁵⁰ (tamtéž:459)

nesměly zastavit ani v noci, a tak nebylo jiné možnosti než si na stálý rámus zvyknout⁵¹.

Průmyslová výroba zamořila ovzduší nejrůznějšími látkami: chlór, čpavek, oxid uhelnatý, kyselina fosforová, fluor doplnily dřívější uhelný prach a kovové mikročástice vznikající při obrábění železa. Kouř a saze z továren a lokomotiv zatemnil nebe a utlumil barvy.

Pro obytné čtvrti bylo vyhrazeno místo, které zbývalo mezi továrnami, sklady, železničními překladišti a depy. V industriálních centrech která vyrostla na základech starších měst, byly starší domy přeměněny na nájemní bydlení. Dlouho udržovaný standard byl jedna rodina na jednu místnost.

V nově stavěných domech byly stísněné životní podmínky přijaty jako standard. Např. v Anglii bylo mnoho domů v první polovině devatenáctého století postaveno na celé ploše pozemku, bez dvora. Dvě ze čtyř místností na patře neměly okno ven. Záchody byly ve sklepě a bylo jich málo: kolem jednoho na dvacet obyvatel. Sklepy byly využívány jako prasečí chlívký nebo pro bydlení. Velkým problémem byly odpadky, které nebylo kam dávat, a proto často končily na ulicích. Nedostatek vody ztěžoval úklid domácnosti i základní osobní hygienu. Železné vodovody se sice objevily v roce 1746, ale příliš se nerozšířily až do roku 1817, kdy bylo v Anglii jejich používání přikázáno zákonem. V některých místech chyběly i studny. Situace někde došla dokonce tak daleko, že chudí chodili žebrať o vodu do čtvrtí bohatších středních tříd.

Špína a vysoká koncentrace lidí byla živnou půdou pro krysy, štěnice, vši, mouchy a další škůdce roznášející infekční onemocnění a otravující život. Tmavé místnosti a vlhké zdi vyhovovaly plísním a bakteriím, přelidnění jejich šíření.

Snížené standardy bydlení se postupně začaly projevovat i na obydlí příslušníků střední třídy. V Berlíně, Vídni, New Yorku a Paříži vznikly v devatenáctém století vysoké domy s maličkými dvorky, sloužícími jako světlíky pro polovinu místností v domě. Většina domů postavených mezi roky 1830 a 1910 nevyhovují ani hygienickým normám své doby, natož pak dnešním.

Špatné životní podmínky průmyslových měst se podepsaly na zdraví jejich obyvatel. Křivice, deformace kostí a orgánů, nemoci způsobené nedostatkem světla a výživou; kožní onemocnění díky nedostatečné hygieně; neštovice, břišní

⁵¹ (tamtéž:473)

tyfus, spála, hnisavá angína šířená díky všudypřítomné špíně a výkalům; tuberkulóza díky kombinaci nevhodné výživy, nedostatku slunečního světla a přelidnění; bronchitida, záněty plic podporované znečištěným ovzduším, to vše bylo v devatenáctém a na počátku dvacátého století v průmyslových oblastech běžné. Úmrtnost dospělých a hlavně kojenců rapidně rostla, a města tak mohla existovat jen díky neustálému přílivu nových obyvatel z venkova. Například kojenecká úmrtnost v New Yorku vzrostla z 120-145 úmrtí na tisíc živě narozených dětí v roce 1810 na 180 v roce 1850, 220 v roce 1860 a 240 v roce 1870. Patrick Geddes vyjádřil situaci ve městech průmyslové revoluce takto: „Slum, poloslum a superslum - to je výsledek vývoje měst.“⁵²

Z velké části tomu tak bylo kvůli chybějící regulaci. Vznikající průmyslová města byla spíše aglomerací továren a obytných budov než samosprávnou administrativní jednotkou. Svou roli sehrála i převládající ideologie té doby, založená na individualismu a utilitarismu, převzatá z protestantských náboženských představ: svatá prozřetelnost se projevuje skrze ekonomický úspěch jedince, a tak maximum veřejného dobra může být zajištěno pouze souhrou neomezovaného jednání všech jednotlivců. Systém volného trhu je ospravedlněn svou vlastní definicí, a proto jakýkoliv zásah do rozdělování statků se stává porušením bohem ustaveného pořádku⁵³. Utopisté devatenáctého a počátku dvacátého století reagovali na špatné životní podmínky ve městech a považovali za nezbytné podřídit rozvoj města jednotnému plánování a kontrole.

Utopické představy lze podle vztahu k prostoru a společnosti zhruba rozdělit na tři prolínající se typy: takové, které popisovaly pouze nový společenský řád, a byly velmi strohé v popisu prostorového uspořádání; takové, které popisují pouze ideální formu města bez zřetele na sociální stránku; a konečně takové, které berou na zřetel sociální i prostorovou změnu společnosti. V této práci se soustředíme na utopické vize popisující obojí – nové prostorové konfigurace i společenské instituce.

Lewis Mumford rozdělil vize měst budoucnosti podle vztahu ke stávajícím městům na „utopie úniku“ a „utopie rekonstrukce“. Utopie úniku neberou v úvahu existující fyzické struktury, nejsou zakotveny v realitě; místo toho se

⁵² (tamtéž:461-467)

⁵³ (tamtéž:452-453)

snaží o konstrukci nových měst „na zelené louce“. Současná města podle těchto teorií nelze nijak zachránit, musí být opuštěna. Utopie rekonstrukce jsou naproti tomu více zakotveny v existujících městech a navrhují změny, jak je zlepšit. Vycházejí z reality současných osídlení a projektují do nich určité zásahy.⁵⁴ Utopie popisované v této práci jsou obojího typu.

Ačkoliv jsou utopické představy uspořádání měst z této doby navzájem dost odlišné, často jsou motivovány stejnou touhou – vytvořením lepších lidských sídel vytvořit lepší společnost. Jejich autoři jsou přesvědčeni o silném vlivu prostředí na člověka a urbanismus je pro ně klíčem ke změně společnosti. Vytvářejí „města spásy“ pro harmonické a uspořádané společnosti, které se vypořádaly s problémy jejich doby, a nepředpokládají nutnost dalších změn.⁵⁵

Nyní se zaměříme na konkrétní popis ucelených utopických návrhů, které měly největší vliv na urbanismus druhé poloviny dvacátého století. Pro tyto koncepce je typické, že kombinují detailní popis prostorového uspořádání nových měst nebo osídlení krajiny s poměrně ucelenou představou alternativní, lepší společnosti.

2.2.1. Utopičtí socialisté

Společenské změny a přestavbu měst v moderním duchu navrhovali již utopičtí socialisté v první polovině devatenáctého století. Henri Saint-Simon, Charles Fourier a Robert Owen vycházeli z humanistických východisek. Cílem změn bylo nahradit kapitalistické soutěžení spoluprací a celkově zvýšit blaho a štěstí všech. Spojovala je také racionalistická víra ve vědu, která měla přispět k řešení současných problémů, a kritika industriální společnosti, kterou považovali za nemorální: neuspokojovala potřeby většiny svých občanů, a navíc byla příliš individualistická a neumožňovala vznik žádoucí kooperace. Kritizovali také teorii o neměnnosti lidské povahy, prosazovanou soudobými liberálními mysliteli. Věřili, že lidský charakter je velmi tvárný, a zdůrazňovali význam výchovy a vlivu prostředí na člověka. Robert Owen tvrdil, že iracionální vlivy jako společenská soutěž, náboženství nebo špatné životní podmínky činí lidi iracionálními a egoistickými⁵⁶. Společenské změny proto měly začínat

⁵⁴ (Llewellyn 2004:155-156)

⁵⁵ (Pinder 2002)

⁵⁶ (March 2004:413)

snahami o změnu člověka prostřednictvím vhodné výchovy ve vhodném prostředí. Velké úsilí proto věnovali plánům na výstavbu ideální společnosti.⁵⁷

Jejich humanistický přístup spočíval na dvou východiscích. Prvním byla morální teorie, která měla být zakotvena v lidské přirozenosti, a měla stanovit „přirozené“ lidské potřeby. Morální společnost musí poskytnout všem svým členům plné a spravedlivé uspokojení všech těchto „opravdových“ potřeb. K tomu je ovšem zapotřebí pravdivé a konečné poznání (správné určení) těchto potřeb. Druhým východiskem bylo přesvědčení, že tuto lidskou přirozenost je možné poznat pomocí metod přírodních věd. Sociologie a psychologie by tedy pomocí metod přírodních věd měly určit přirozené lidské potřeby a stanovit které jsou nejdůležitější. Pak by měly pomoci najít, které sociální instituce a jaký způsob organizace povedou k nejefektivnějšímu uspokojování těchto potřeb. Tato humanistická východiska utopických socialistů se (ať už vědomě či nikoliv) objevují i v urbanistických utopiích pozdějších autorů.

Konkrétní návrhy na sociální a prostorové uspořádání společnosti se u jednotlivých utopických socialistů lišily, obsahovaly ale i několik společných prvků: Všichni se shodli na principu kolektivního vlastnictví půdy, potřebě omezit hromadění soukromého majetku a zmírnit rozpory mezi společenskými skupinami založené na ekonomickém postavení (řeceno s Marxem: mezi společenskými třídami).

Utopičtí socialisté věřili, že jakmile budou jejich představy všeobecně známy a chápány, nebude problém změnit celkové společenské uspořádání, protože navrhované změny měly zlepšit život všech. Soustředili se proto na budování a podporu experimentálních utopických komunit, které měly demonstrovat výhody společenské spolupráce oproti kompetitivnímu kapitalismu. Některé byly úspěšnější, některé méně, ale každá zanikla několik let po svém založení, často díky pnutí mezi zakladateli či řídicí radou komunity a jejími členy, kteří usilovali o větší nezávislost⁵⁸.

Nejznámější komunita založená na myšlenkách Roberta Owena byla New Harmony v Indianě (1824), kde Owen dokonce krátkou dobu se svojí rodinou žil. Asi čtyřicet pět falanstér podle představ Charlese Fouriera bylo založeno po

⁵⁷ (Szczeptański 1967: 99-102)

⁵⁸ (March 2004:413)

celém světě. Nejslavnější Brook Farm Phalanx byla na Fourieristickou komunitu přeměněna v roce 1841. Tyto experimentální komunity byly většinou založeny na základě existujících osad a nebyly v nich proto uplatněny prostorové koncepce fyzického uspořádání města navrhované Owenem a Fourierem, ačkoliv se jejich obyvatelé někdy snažili těmto plánům přiblížit⁵⁹.

Návrhy utopických socialistů a pokusy o jejich praktické uskutečnění sice nebyly úspěšné (většina komunit po několika letech zanikla), měly však vliv na další utopické představy v urbanismu dvacátého století.

2.2.2. Zahradní město Ebenezer Howarda

Na konci devatenáctého, kdy Ebenezer Howard začal tvořit svou představu o zahradních městech budoucnosti, byli podle Roberta Fishmana sice utopičtí socialisté zapomenuti (i když ne praktické pokusy o vytvoření alternativních komunit). Ovlivnili ho však zprostředkovaně díky myslitelům jako Edward Bellamy, Peter Kropotkin nebo John Ruskin. Howard tak přijal a aplikoval mnoho myšlenek, které byly původně obsaženy v pracích utopických socialistů⁶⁰.

Howard sdílel s utopickými socialisty humanistická východiska. Jeho cílem bylo vytvořit společenské podmínky, ve kterých budou pomocí dostupných přírodních zdrojů uspokojovány potřeby Společnosti jako celku. Proto bylo nutné stanovit, co vlastně lze považovat za „potřeby Společnosti“. Dokonce považoval špatné určení potřeb za hlavní chybu, která vedla k neúspěchu dřívějších utopických experimentů⁶¹. Podle Howarda společnost potřebovala především zdravé přírodní prostředí jako na venkově a zároveň bohaté společenské styky a hojnost pracovních příležitostí jaké lze nalézt ve městě⁶². V takovém prostředí se měla rozvinout společnost morálnější, spravedlivější a zároveň efektivnější (a to i ekonomicky⁶³).

⁵⁹ (Paden 2003)

⁶⁰ (tamtéž:90)

⁶¹ (Howard 1998:95)

⁶² (Paden 2003:90, 92)

⁶³ Howardova praktičnost ho vedla k podrobným propočtům ekonomiky města. Čtyři kapitoly jeho knihy *Tomorrow: A Peaceful Path to Real Reform* jsou věnovány výpočtům výtěžků z pronájmu půdy a stavebních parcel a výdajů města na společné statky.

V roce 1898 vydal knihu *Tomorrow: A Peaceful Path to Real Reform*, ve které navrhl výstavbu kruhových „zahradních měst“ pro 30.000 obyvatel, obklopených zeleným pásmem polí a zahrad. Skupina takovýchto propojených a kooperujících měst kolem většího „centrálního města“ měla tvořit „společenské město“.

Město mělo být rozděleno do oblastí podle převládající lidské aktivity. Cílem tohoto zónování bylo prostorově oddělit oblasti, ve kterých se odehrává práce, bydlení a odpočinek, ale zároveň zaručit, aby tyto odlišné zóny byly snadno dostupné. Ve středu města měl být centrální park, kolem něj rezidenční pásmo domů a po obvodu celého města se měla v různých dílnách a továrnách odehrávat výroba. Kruhová forma města, které bylo navíc obklopené zelení, měla znemožnit další rozvoj za jeho hranicemi. Velikost města byla totiž pečlivě stanovená vzhledem k docházkovým vzdálenostem na jedné straně, a potřebným počtem lidí pro bohatou společenskou interakci na straně druhé. Rozvoj a další populační růst byl nežádoucí – narušil by ideální formu města. Místo nových čtvrtí měla být zakládána nová zahradní města v určité vzdálenosti od „centrálního města“, propojená rychlými komunikacemi.⁶⁴

Řešení, které navrhoval, mělo obrátit trend vylidňování venkova a zvyšování koncentrace obyvatel ve městech. Města na konci devatenáctého století přitahovala nové obyvatele vidinou vyšších výdělků a lepšího života. Na venkově navíc rostla nezaměstnanost. Rychlé zvyšování lidnatosti měst neúnosně zatížilo jejich už tak nedostatečnou infrastrukturu, což vedlo ke znečištění ulic, vody a vzduchu a ke vzniku slumů. Odstrašujícím případem negativních jevů způsobených přelidněním mu byl Londýn. Zahradní města měla navrátit člověka „zpátky k přírodě“, ovšem se zachováním vymožeností městské civilizace.

Dekonzentrace měst měla být umožněna rozvojem vědy a techniky. V tomto bodě byl zřejmě Howard ovlivněn ruským anarchistou Kropotkinem, který si všiml, že technologické postupy použité ve výrobě mají vliv na podobu lidských sídel. Přelidněná znečištěná města tak mohla vzniknout díky objevu parního pohonu, zatímco elektřina umožní decentralizaci⁶⁵. Idea dekoncentrace

⁶⁴ (Paden 2003:87-88)

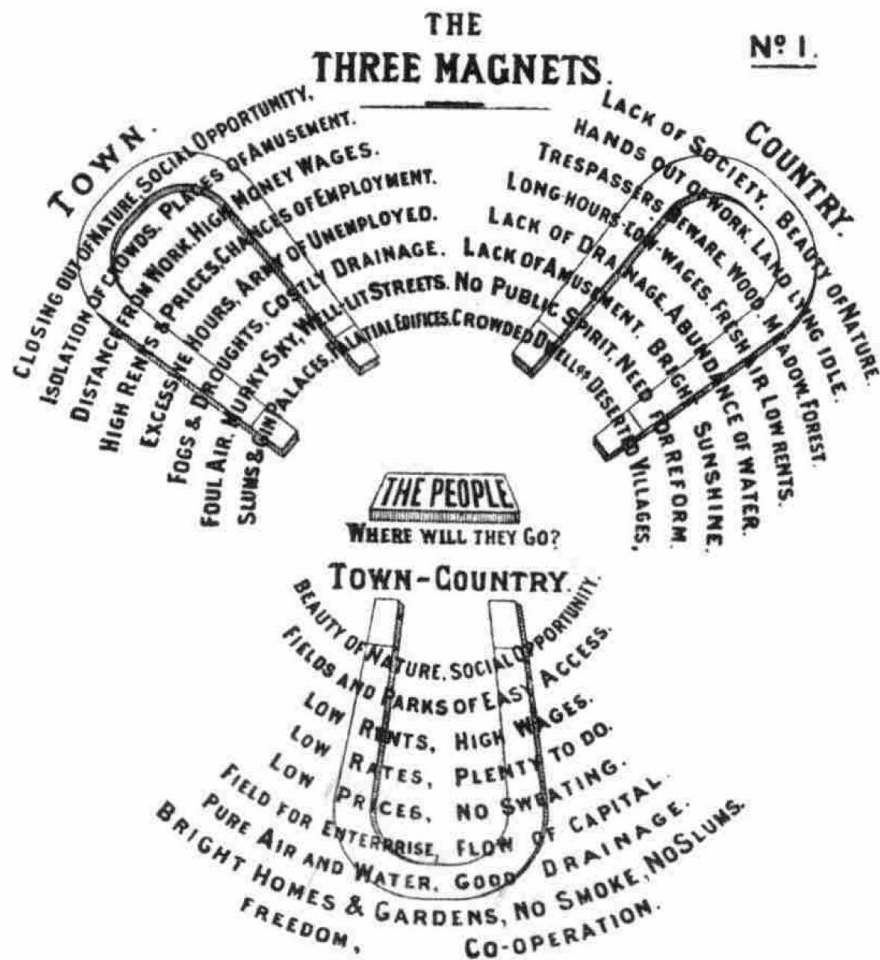
⁶⁵ (March 2004:417)

a spojení venkova s městem měla původ i v práci doktora Benjaminu Warda Richardsona „Hygeia, neboli město zdraví“ z roku 1875, která propagovala nízké hustoty obyvatel a otevřené prostory. Hygiena, spojovaná s otevřenými prostory, dostatkem zeleně, dobrým osvětlením a větráním, se stane magickým zaříkadlem i v pozdějších utopických návrzích „zářících měst“ Le Corbusiera.

Howard věřil, že jeho návrhy by mohly vyřešit mnoho problémů způsobených živelným vývojem měst během průmyslové revoluce. Zahradní města měla překonat rozpor mezi městem a venkovem, vrátit člověka blíže přírodě. Ani město, ani venkov podle Howarda nevyjadřují „celistvý plán a účel přírody. Lidská společnost a krása přírody mají být užívány ve vzájemném souladu.“⁶⁶ Svou představu ilustroval na příkladu „tří magnetů“ (viz obrázek 1). Zahradní město se mělo stát magnetem silnějším než přelidněné industriální město a lidé si ho měli sami zvolit jako nejlepší místo k životu. Město i venkov mají své výhody i nevýhody kterými přitahují obyvatele. Venkov nabízí blízkost přírody, čistý vzduch a nízké nájemné, ale také namáhavou práci, dlouhou pracovní dobu, nízké výdělky, nedostatek zábavy. Město naopak poskytuje lepší pracovní příležitosti a vyšší výdělky, hojnost sociálních kontaktů a mnoho možností zábavy, ovšem za cenu znečištěného prostředí, odcizení od přírody, vysokých nájmů, rizika nezaměstnanosti, anonymity davu a rozsáhlých slumů. Zahradní město mělo být ideálem spojujícím blízkost přírody, společenský život, nízké nájemné, relativně vysoké příjmy (vzhledem k výši nájmů), čistý vzduch a vodu, kvalitní bydlení, možnost individuálního podnikání i kooperaci. „Město a venkov *musí být sezdány*, a z tohoto plodného spojení vyroste nová naděje, nový život, nová civilizace.“⁶⁷

⁶⁶ (Howard 1998:9)

⁶⁷ (tamtéž:10), zdůraznění v originále.

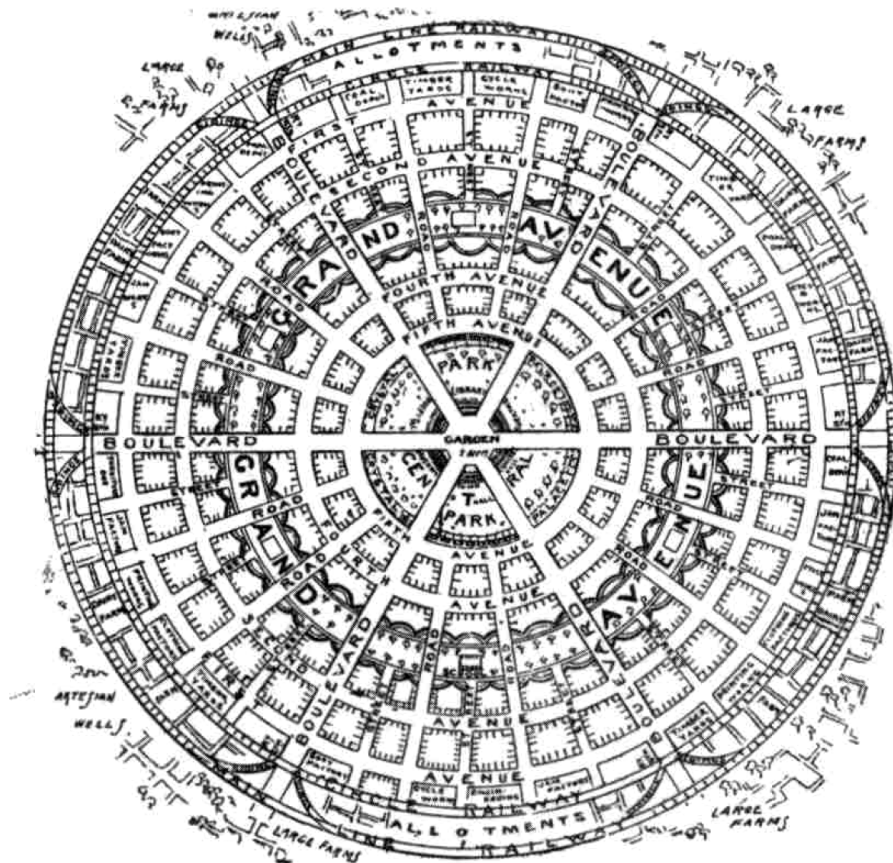
Obrázek 1: Howardovo zahradní město („Town-Country“) mělo spojovat výhody města a venkova (Howard 1998:9)

Prostorové uspořádání města, které navrhoval, bylo ovšem pro Howarda podružné. Uvědomoval si, že tyto urbanistické návrhy je potřeba upravit podle konkrétních podmínek místa, i když jeho víra ve výsledky vědy ho vedla k myšlence, že „čím dále postoupí věda a umění stavět, tím menší ohledy bude potřeba brát na přírodní překážky“⁶⁸. Zdůrazňoval, že jeho návrhy budou přizpůsobovány potřebám a problémům lidí – obyvatel zahradních měst. Důležitější než prostorová forma pro Howarda byl ideál společnosti založené na kolektivním vlastnictví půdy, která je pronajímána občanům města a výtěžek je použit pro blaho všech⁶⁹. Inspirovaly ho dva antagonistické zdroje návrhů na

⁶⁸ (tamtéž:131)

⁶⁹ (March 2004:411)

alternativní společenské uspořádání – komunismus⁷⁰ a individualismus. Na každém z nich viděl určitá pozitiva i negativa a domníval se že nejlépe bude syntéza obou: „Komunismus je vynikající myšlenka, a všichni jsme do určité míry komunisté, dokonce i ti, kteří by se otráslí odporem kdyby je tak někdo nazval; Individualismus však není o nic horší. ... izolované a individuální myšlení a jednání jsou stejně důležité pro nejlepší celkové výsledky jako kombinace a spolupráce jsou nezbytné pro nejlepší výsledky individuálního úsilí.“⁷¹ Do jisté míry čerpal také z prací Herberta Spencera, který tvrdil, že neexistuje žádné přirozené právo na vlastnictví půdy, i když si byl Howard vědom toho, že Spencer později tuto svoji tezi odvolal.⁷²

Obrázek 2: Zahradní město. Kruhová forma a omezená velikost měla zaručit příjemné bydlení a blízkost zeleně všem obyvatelům (Paden 2003:88)

⁷⁰ Musíme mít ovšem na paměti, že Howard psal svoji knihu na konci devatenáctého století a tak slovu „komunismus“ přikládal odlišný význam než má dnes v běžném užívání.

⁷¹ (Howard 1998:96)

⁷² (tamtéž:109-111)

Howard sice načrtl kýženou podobu městských institucí, úmyslně se však zdržel jednoznačného určení role a formy vlády nad městem. Místo toho zdůrazňoval, že jeho návrhy nelze brát jako absolutní a že konkrétní způsob vedení bude vyplývat z různé ochoty občanů zapojit se do společenských aktivit v různých městech. Z jeho práce je však zřejmé, že zahradní města byla zamýšlena jako poměrně nezávislé a demokratické jednotky. Organizace operující na území města měly tvořit širokou škálu od veřejných institucí („municipal groups“), přes polostátní („semi-municipal groups“), veřejně prospěšné („pro-municipal groups“), kooperující družstva („co-operatives“) až po soukromé firmy („individualistic enterprise“). Soukromé podnikání však mělo být omezeno v akumulaci majetku⁷³.

Prostorová dekoncentrace osídlení měla být doplněna decentralizací politické moci a růstem lokální autonomie. Na rozdíl od utopických socialistů, kteří se pokoušeli prosadit lokální autonomii pomocí silné kontroly a pevného řízení komunity, navrhuje Howard postavit nová města v rámci stávajícího společenského zřízení, tj. liberálního parlamentního a právního řádu. První zahradní město mělo demonstrovat svoje výhody, přitáhnout obyvatele, a to mělo být samo o sobě dostatečným impulsem k více méně samovolné celkové přestavbě země. Změny právního řádu a mocenského systému měly nastat poté, jaksi automaticky, protože změněný způsob života obyvatel země si je prostě vynutí.⁷⁴

2.2.3. Praktický dosah Howardových myšlenek

Již Howardova první kniha z roku 1898 obsahovala velmi konkrétní plán, jak kýžené společnosti zahradních měst dosáhnout, a to zcela v mezích stávající kapitalistické společnosti a jejího právního rámce. Půdu potřebnou pro zbudování a provoz zahradního města koupí na dluh rada čtyř správců – bezúhonných, poctivých a všeobecně vážených osob. Bude přitom využit cenový rozdíl mezi hodnotou půdy na venkově a ve městě – půda bude tedy pořízena relativně levně. Tito čtyři správci budou vystupovat jako záruka pro věřitele a zároveň pro budoucí obyvatele zahradního města. Veškerý výnos z pronájmů této půdy (výše pronájmu bude určena volnou soutěží mezi občany města)

⁷³ (March 2004:414)

⁷⁴ (tamtéž:418)

budou shromažďovat správci, kteří budou po zaplacení dluhu sami vyplaceni a správu výnosů převezme Hlavní rada („Central Council“) městské samosprávy. Volné finance budou dál používány pro budování a údržbu městské infrastruktury a „značný přebytek“ bude věnován na další účely, jako domovy pro staré občany, pojištění proti úrazu a nemoci apod. Cena půdy, na které město bude stát, dramaticky vzroste po přistěhování velkého počtu obyvatel. A protože to jsou tito migrující lidé, kteří způsobili zhodnocení pozemků, je Howard přesvědčen, že vzniklý zisk má náležet občanům města (skrze Hlavní radu), a nikoliv náhodným individuálním vlastníkům půdy, kteří se nijak nepříčinili o nárůst její hodnoty. To může být zajištěno pouze pokud bude půda, na které město stojí, v kolektivním vlastnictví všech jeho obyvatel, prostřednictvím Hlavní rady.⁷⁵

Velmi brzo po prvním vydání své knihy, již v roce 1899, založil Howard Spolek pro zahradní města (Garden City Association) s cílem prakticky realizovat své myšlenky. Spolek dokázal přitáhnout široké spektrum lidí – jejími členy se stali ministři, umělci, družstevníci, továrníci, obchodníci i finančníci. Po roce se Spolek přeměnil v První zahradní město, s.r.o. (First Garden City Limited), a o dva roky později byla založena Společnost pro stavbu zahradního města (Garden City Pioneer Company), s cílem najít vhodnou lokalitu pro výstavbu prvního zahradního města. Z několika vhodných míst byl nakonec vybrán Letchwork, a to hlavně na základě kritérií obsažených v Howardově knize. Pro samotnou stavbu budov zahradního města byla založena další společnost, First Garden City Company.⁷⁶ Druhým zahradním městem byl Welwyn.

Výstavba prvního zahradního města ale neprobíhala přesně tak, jak si Howard představoval. Očekával, že jeho ideály vzbudí vlnu dobročinnosti a filantropie. Investoři sdružení ve společnosti pro výstavbu zahradního města ale očekávali hlavně návrat vložených prostředků a finanční zisk. Neměli vůbec v úmyslu podporovat jakoukoliv formu místní demokratické samosprávy ani předávat jí po splacení dluhu správu města. Místo inkluzivní samosprávné demokracie, jakou si představoval Howard, tak v Letchworku rozhodovali

⁷⁵ (Howard 1998:12-13, 20-22)

⁷⁶ (March 2004:411)

hlavně investoři na základě svých finančních zájmů. Místo volených zástupců vládli členové představenstva společnosti, kteří se cítili být zavázáni především akcionářům. Howard sám byl roku 1903 paradoxně z představenstva společnosti vyloučen pro podněcování obyvatel města k větší samostatnosti, a dále vykonával hlavně ceremoniální úlohu. V roce 1907 byla sice v Letchworku založena obecní rada, ale nemohla rozhodovat o podstatných otázkách řízení města. Ve Welwynu byla moc představenstva společnosti ještě silnější a nekompromisnější. Ideálního společenského uspořádání města, jak si jej Howard představoval, tedy nebylo dosaženo.⁷⁷

Finanční problémy se ukázaly být klíčové. První zahradní město se zdaleka nestalo takovým magnetem, jak si Howard představoval. V prvním roce existence města se přistěhovalo pouze sto lidí. Protože se nedařilo přilákat ani firmy – zaměstnavatele, obyvateli města se stávali hlavně bohatší lidé dojíždějící za prací do okolních měst. První obyvatele tvořili příslušníci střední vrstvy, hledající určité sociální ideály a kvalitní fyzické prostředí, často se zkušenostmi z jiných nevydařených komunitních experimentů⁷⁸. Druhé zahradní město, Welwyn, bylo už vědomě vyprojektováno a prezentováno jako luxusní „noclehárna“ pro střední třídu pracující v jiných městech⁷⁹. Bydlení v zahradním městě bylo mimo finanční možnosti nižších tříd, které by z jeho rovnostářských myšlenek, pokud by byly realizovány, profitovaly nejvíce. Čím více se prohlubovala finanční krize zahradního města, tím více se jeho vedení odklánělo od Howardových ideálů. Půda byla firmám pronajata na v tehdejší době standardních 99 let a tím nad ní byla ztracena efektivní kontrola. Architekti Barry Parker a Raymond Unwin, kteří připravili urbanistický plán pro Letchwork, a později dohlíželi na dodržování stanovených podmínek, byli pod tlakem investorů nuceni povolovat budovy stylově odlišné a různých kvalit. Nebylo tak dosaženo ani ideálu jednotného a harmonického vzhledu města.

Časem se podařilo přilákat do Letchworku několik větších továren, včetně největší továrny na korzety, ale nájmy ve městě byly poměrně vysoké, a tak většinu pracovníků tvořilo dojíždějící obyvatelstvo blízkých vesnic. Některé továrny dokonce poskytly svým zaměstnancům jízdní kola, aby mohli dojíždět

⁷⁷ (tamtéž:414)

⁷⁸ (tamtéž:427)

⁷⁹ (tamtéž:426)

z větší vzdálenosti. Tato otevřenost ekonomického systému města byla v rozporu s Howardovým konceptem samostatnosti a zamýšlené autarkie obce. Lidé dojíždějící z okolních vesnic, kde platili podstatně nižší nájemné, byli ochotni přijímat nižší mzdu v továrnách zahradního města a tím ztěžovali situaci jeho obyvatelům. Nedařilo se tak dosáhnout ideálu rovnosti, protože chudší lidé prostě neměli dost financí aby se mohli do zahradního města přistěhovat. Nedařilo se tak získat dostatečně diverzifikovanou strukturu obyvatel, aby se město mohlo stát samostatnou jednotkou.

Přestože se zahradní města Letchwork a Welwyn, postavená na začátku dvacátého století podle ideálů Ebenezera Howarda, potýkala s mnohými problémy, zahájila hnutí zahradních měst a stála na počátku jejich rozšíření po celém světě. Stala se důležitým impulsem pro rozvoj městského plánování, z toho prostého důvodu, že byla skutečně postavena; ukázala totiž možnou alternativu živelně rostoucích industriálních měst konce devatenáctého století. Howardova města (alespoň v teorii) našla rovnováhu mezi městskou, poměrně hustou, zástavbou, praktičností pro obyvatele (vše důležité bylo v docházkové vzdálenosti) a blízkostí k přírodě. Jeho návrhy zachovávají tradiční strukturu lidského sídla (koncentrace budov uprostřed volných ploch) a snaží se obnovit smysl pro komunitu založený na prostorové blízkosti obyvatel; tyto ideály se zdají být zvláště aktuální dnes, kdy jsou urbanisté ve Spojených státech svědky nekontrolovaného rozpínání města do krajiny⁸⁰.

Howardovy myšlenky hluboce ovlivnily urbanismus celého dvacátého století a „přežily“ realizaci idejí pozdějších utopistů Wrighta a Le Corbusiera. Za přímé pokračovatele zahradních měst se dá pokládat Hnutí za nová města (New Towns Movement), které čerpalo z Howardových ideálů a inspirovalo se konceptem „sídelní jednotky“ (neighbourhood unit), který prosazoval počátkem dvacátého století Clarence Perry v USA. Sídelní jednotka byla obytná skupina pro asi 5000 lidí, což byl dostatečný počet pro vznik samostatných komunit vybavených vším potřebným k životu (obchody, školy, úřady apod.). Velikost těchto jednotek byla určena „pohodlnou docházkovou vzdáleností pro děti od nejbližšího domu do školy a na hřiště“⁸¹.

⁸⁰ (Fishman 1998)

⁸¹ (Llewellyn 2004:158)

Při poválečné obnově Velké Británie po roce 1945 bylo mnoho měst nebo nových čtvrtí postaveno podle těchto ideálů. Příkladem může být město Harlow, založené roku 1950. Jeho architekt Frederick Gibberd se snažil, aby v něm vzniklo co nejvíce různých kategorií bydlení, aby budoucí sociální struktura města byla dostatečně diverzifikovaná. Cílem bylo vystavět prostředí, které by podporovalo komunitní smýšlení a identitu. Podle výpovědí prvních obyvatel Harlow bylo opravdu zpočátku jisté vzájemné spříznění znát, ale důvodem byly spíše společné každodenní problémy prvních obyvatel nového města – nedostatek obchodů, nedodělané zablácené ulice, osamění matek přes den, zatímco otcové pracovali v továrnách. „Komunitním centrem“, kde se sousedé scházeli a řešili své problémy, se stala místní prádelna. Obyvatelé brzy začali vnímat Harlow jako místo, kam byli přesunuti za prací, spíše než jako domov, se kterým by se mohli identifikovat. Paternalistická snaha urbanistů o naplánování všech detailů nového města většinou selhala, protože lidská interakce je příliš složitá a závisí na mnoha nepostihnutečných a nepředvídatelných faktorech.⁸²

Z původních Howardových ideálů zbyly ve většině pozdějších „zahradních měst“ pouze prostorové koncepce života blíž přírodě. Další myšlenky, které měly vést k nastolení spravedlivější, morálnější společnosti a potažmo i ke změně člověka, zůstaly nenaplněny, a byly projektanty pokračujícími v Howardově odkazu z větší části zapomenuty⁸³. „Zahradní města“ současnosti tak nejsou samostatnými celky poskytující prostor pro všechny druhy lidských činností, jak si je představoval Howard, ale vzdálenými noclehárnami.

2.2.4. Usonia – ideální společnost podle Franka Lloyd Wrighta

Jestliže Howard vytušil možnosti decentralizace industriálního města, slavný americký architekt Frank Lloyd Wright dovedl tuto ideu do extrému a v první polovině dvacátého století předpověděl jev, který dnes známe pod jménem „urban sprawl“ – totální rozředění městské struktury do krajiny, bez jasného centra a definovaných hranic. Na rozdíl od Howarda neovlivnil současnou podobu měst a urbanistických teorií přímo, jeho myšlenky měly ve své době málo zastánců a jeho pokračovatelé nebyli tak úspěšní jako následovníci Howarda. Decentralizovaný metropolitní region nevznikl podle

⁸² (Llewellyn 2004)

⁸³ (March 2004:422, 427)

jednotného urbanistického plánu, jak si představoval Wright, ale jako výsledek tisíců individuálních rozhodnutí učiněných projektanty, investory, obchodními řetězci, manažery firem, dopravními inženýry a lidmi, kteří se rozhodli koupit si dům za městem.⁸⁴ Na tomto místě je nutné zdůraznit, že „sprawl“ se daleko více projevuje v USA než v Evropě, kde střední třída stále ještě upřednostňuje bydlení v centru měst.

Wright byl od dvacátých let dvacátého století až do své smrti v roce 1971 velkým odpůrcem koncentrovaných měst své doby. Pohled na mapu velkého města mu připomínal „příčný řez vláknitým nádorem“⁸⁵. Každé, i malé město, bylo pro něj příliš velké a nemoderní⁸⁶. Vertikální města, mrakodrapy, považoval za „naprosto neumělecká a nevědecká“ a nepřirozená⁸⁷. Město popsal jako:

Nevhodná lidská past monstrózních rozměrů! Obrovitost požírající lidskost, zmatený charakter díky nedostatku individuality. Není toto Anti-Krist? Moloch, který nezná jiného Boha než *více*?⁸⁸

Velká centralizovaná města ničí pravou hodnotu země jako posvátného společného dědictví lidstva. Znemožňují člověku věnovat se „hlubšímu přemýšlení a rozjímání, které mu bylo vlastní kdysi, když žil a procházel pod čistým nebem obklopen zelení, ke které byl stvořen jako společník“⁸⁹. Moderní technika a tovární výroba ničí ve městech přirozený charakter člověka a podřizuje ho davu. Člověk není nic než kolečko velkého stroje, nezbyvá mu než toto soukolí podporovat. Demokracie, jedna z nejvyšších hodnot a podmínka svobody, se nemůže v přelidněných městech rozvíjet. Technika, nezbytná pro tak rozsáhlou koncentraci, umožňuje ale i dekoncentrovat město do krajiny. Wright si uvědomuje stoupající význam dálkových komunikací, dopravní techniky a elektrické energie v životě jedince i celé společnosti. Technika ve městech zotročuje člověka; podle Wrighta by mu měla naopak přinášet svobodu.

⁸⁴ (Fishman 1995:24)

⁸⁵ (Wright 1995:23)

⁸⁶ (Hrůza 1967:138)

⁸⁷ (Wright 1995:50)

⁸⁸ Citováno podle (Zellner 1998:70).

⁸⁹ (Wright 1995:13)

Ani společenské poměry ve stávajících městech nejsou podle Wrighta v pořádku. Velkým trnem v oku je mu nájemné. Pronájem půdy (do této kategorie Wright zahrnuje i pronájem bytů) a úroky za peněžní půjčky jsou podle Wrighta nepříjemným dědictvím feudálních tradic, které byly vtěleny do moderního práva a jsou tak legální, leč „nepřirozené“. Další, méně zjevnou formou renty, jsou patenty na nové objevy a vynálezy. Moderní technika zrychluje městský život a „enormně zvyšuje a abnormálně zintenzivňuje“ (zne)užívání těchto tří „nepřirozených ekonomických rysů“ naší společnosti.⁹⁰

Nejdůležitější formou renty, přispívající k bujnému růstu měst a vedoucí k nedostatku a bídě, je pronájem pozemků. Zde vidíme podobný motiv, s jakým jsme se setkali už u utopických socialistů a Howarda. Růst hodnoty půdy, způsobený prosperitou celé okolní komunity, je přivlastněn nějakým náhodným jedincem, jehož vlastnický nárok na šťastný kus země je chráněn zákonem. Soukromě vlastněná půda vytváří celou řadu dalších přidružených aktivit operujících s „nezaslouženou nadhodnotou“, která je vytvářena realitními obchody s více či méně šťastnými parcelami. Mrakodrap stojící na parcele uvnitř města je pro Wrighta ztělesněním této náhodně získané hodnoty. Podobně půjčky a úroky znehodnocují vlastní hodnotu lidské práce – peníze jako komodita samy vydělávají peníze a parazitují ve formě úroků na lidské práci. Patenty na nové vynálezy zase snižují hodnotu nových strojů tím, že část jimi vytvořené nadhodnoty je umístěna „kam nepatří“ – vynálezci. Moderní technika, místo aby sloužila celému světu, tak způsobuje, že bohatne stále méně a méně lidí. Přebytek strojové produkce, který je nevyhnutelný dokud je výroba v rukou „bezcitných chamtivců“, je zapotřebí prodat „odcizeným vlastníkům strojů – člověku samotnému“, a tak vyrůstá další armáda prodejců a obchodních zástupců. Reklama a propaganda, nepřímý produkt patentové ochrany, se stává velkým uměním moderní doby. Jinými slovy, společenský systém produkce je podle Wrighta neracionální, neefektivní, nespravedlivý a nepřirozený. Bohatství většiny je nezasloužené.

Wrightovým celoživotním projektem je ideální město Broadacres (volně přeloženo „Širé lány“). Název se odvozuje z toho, že každý člověk by měl mít k dispozici jeden akr (asi 0,4 hektaru) půdy, tedy dost místa pro kvalitní bydlení

⁹⁰ Tento a další odstavce viz (Wright 1995:24-25).

v zeleni. Rodinný dům, vytržený ze všech kontextů města, je základním stavebním kamenem jeho návrhů. Wright vychází z rozvoje telekomunikací a automobilismu, které mají potenciál narušit kompaktní strukturu současných měst a umožnit dekoncentraci osídlení do krajiny. Díky automobilu a elektřině jsou všechny vymoženosti města dostupné i na venkově a město ztrácí své dřívější nadřazené postavení vůči venkovu⁹¹.

Broadacre City, které Wright představil v roce 1935 pomocí detailního 3,5 krát 3,5 metru velkého modelu a deseti menších doplňkových, představuje kontinuální osídlení krajiny s nízkou hustotou obyvatel, s městskými institucemi rozptýlenými podél komunikací. Návrh nebyl určen pro konkrétní místo a Wright říkal, že jeho město může ležet „všude nebo nikde“, měl však na mysli celé Spojené státy. Pro novou společnost, která měla odstranit nejpalcivější problémy jeho doby, vymyslel nový název: Usonia. Komunita měla mít sice „centrum“, ovšem v daleko menším měřítku než v současných městech. Wright navrhuje „komunitní“ centrum, které má sloužit spíše jako místo setkávání a odpočinku než jako centrum moci⁹², a „návrhářské“ nebo „stylové“ centrum, kde mají žít mladí studenti „organické struktury“ (architekti) a experimentálním způsobem vymýšlet nové možnosti uplatnění technologií a lepší design všech staveb, dopravních prostředků a předmětů, které společnost a její členové potřebují. Aby tito návrháři (de facto vládcí) neztratili kontakt se skutečným životem a přírodou, má být „stylové centrum“ komunity obklopeno dostatečným množstvím půdy, a návrháři mají tři až čtyři hodiny denně strávit jejím obděláváním, a také fyzicky pracovat na výstavbě domů které sami navrhli, což má obojí stimulovat jejich kreativitu a imaginaci⁹³.

Mobilita, individualismus a soběstačnost jsou hlavními motivy ve struktuře jeho „města“. Krajina má být proložena sítí širokých dálnic, které město spojí s větší „super-dálnicí“. Dopravní zácpa se musí stát minulostí. Některé domy mají mít na střechách heliporty pro nový druh vrtulníku, který Wright sám navrhl. Jakou důležitost přikládal automobilové dopravě a dálnicím ilustruje i to, že navrhl také novou podobu osobního automobilu, vrtulníku a speciální trojúrovňové dálniční křižovatky. Automobil byl pro Wrighta

⁹¹ (Zellner 1998:74)

⁹² (Wright 1995:126)

⁹³ (tamtéž:140)

symbolem modernity, svobodného individuálního pohybu a v neposlední řadě i demokracie⁹⁴.

Obrázek 3: Broadacre City

Vertikální koncentraci soudobých měst měla nahradit horizontální rozptýlenost. Vertikála je podle Wrighta „nepřirozená“ pro člověka. „Skutečné centrum (a jediná přijatelná centralizace) v demokracii Usonie je individuální Usonský dům.“⁹⁵

Život obyvatel má být rušen zásahy „vlády“ co nejméně. O vládě se ani moc nezmiňuje, protože nová společnost „Usonie“ by měla fungovat více méně automaticky, protože bude žít „přirozeně“, harmonicky a „organicky“. Vládnout má pouze omezený počet oblastních úředníků, podle Wrighta architektů.

Lidé tak mají žít blíže přírodě, které se ve městech odcizili, a také se částečně věnovat zemědělství, což by podle Wrighta přineslo ekonomické a psychologické výhody a zlepšilo kvalitu života. Stejně jako Howard se i Wright pokoušel o spojení výhod města a venkova, ovšem pomocí naprosto odlišných technologií, což vedlo k jinému výsledku. Howardova zahradní města jsou vytvořena s představou člověka – chodce, a z toho vyplývá kompaktní kruhový tvar města a jeho velikost. Motorizovaný občan Wrightových Broadacres má

⁹⁴ (Zellner 1998:73)

⁹⁵ (Wright 1995:154)

podobné možnosti jako občan zahradního města, měřeno perspektivou času, nikoliv prostoru – při rychlosti 90 kilometrů za hodinu může během čtvrt hodiny potkat 30,000 lidí, stejně kolik může pěšky navštívit obyvatel zahradního města⁹⁶.

2.2.5. Usonia dnes

Vnímáno z perspektivy velkoměst počátku 21.století, působí Wrightovy představy jako geniální prorocství. Na rozdíl od Howarda, který aktivně působil ve společnostech založených s cílem postavit jeho zahradní města, Wright pouze přednášel své utopické vize osídlení a v praxi se věnoval navrhování pouze jednotlivých staveb. Jeho projekt města Broadacres se zpočátku setkal s nadšenou podporou, ta ale měla jen krátké trvání. Brzy se objevila značná dávka kritiky Wrightovy politické naivity, idealismu a neproveditelnosti. Pozdější odpůrci mu vyčítají i propagaci myšlenek, které vedly k prosazení nešťastného rozptýlu města do krajiny, „urban sprawl“⁹⁷, v druhé polovině dvacátého století. Realizace Broadacres ve své původní podobě včetně Wrightových představ o společenském uspořádání by si vyžádalo zrušení ústavy Spojených států a většiny vládních a samosprávních orgánů, konfiskaci veškeré půdy, zbourání všech současných měst a vymazání všech stop připomínající historii země⁹⁸.

Přesto můžeme konstatovat, že některé z jeho idejí se opravdu staly skutečností. Podobně jako u Howarda se jedná především o urbanistické a prostorové uspořádání současného osídlení krajiny. Představy o nové, spravedlivější a přirozenější společnosti byly zapomenuty. Od šedesátých let se pracovní příležitosti, služby i obyvatelé z měst dekoncentrují do okolní krajiny a vznikají mnohamilionové městské regiony. Často tato expanze probíhá živelně a neuspořádaně. Charakteristickými rysy tohoto procesu jsou nízká hustota zástavby, vysoká prostorová segregace funkcí, dominance individuální automobilové dopravy, koncentrace komerční zástavby podél hlavních

⁹⁶ (Zellner 1998:72)

⁹⁷ V češtině se také někdy používají pojmy „suburbanizace“ a významově silnější „desurbanizace“.

⁹⁸ (Zellner 1998:69)

dopravních tepen a absence plánování zástavby a řízení využití pozemků na regionální úrovni⁹⁹.

Fishman mluví o Wrightovi jako o prvním teoretikovi „časových měst“. Tradiční koncentrovaná města, i ta největší, měla pevnou prostorovou identitu – ve středu bylo jasně definované centrum, které obklopovaly periferie a končilo jasnou hranicí, která ho oddělovala od otevřených ploch venkova. Naproti tomu nová, časová města, nemají jasný střed ani hranice. Každý rodinný dům se stává výchozím orientačním bodem, „středem“, pro své obyvatele, kteří si vytvářejí v rozsáhlé pavučině města své vlastní „mentální mapy“ referenčních míst, která pro ně mají určitý význam, a která mohou dosáhnout v přijatelné době. Vzdálenost je poměřována časem nutným k jejímu překonání¹⁰⁰. Individuální obraz města pak může být nahlížen jako tři překrývající se mapy. Mapa „domácího života“¹⁰¹ je složena ze sítě míst významných pro rodinný a osobní život (škola, kamarádi dětí, přátelé, kostel apod.). Mapa spotřeby je tvořena obchody, nákupními centry, multikiny, restauracemi a fitness centry, která se nacházejí (jak Wright správně předpověděl) na důležitých křižovatkách dálničního systému. Někteří autoři mluví dokonce o geografii spotřeby¹⁰². Třetí vrstvou je mapa produkce, která zahrnuje místo zaměstnání a případně dodavatele.

Wright předpokládal, že stará centralizovaná industriální města sama zmizí, jakmile zaniknou podmínky, které umožnily jejich vznik. Centra měst se však na nové podmínky dobře adaptovala a často si uchovala význam míst s vysokým statusem. V posledním desetiletí dvacátého století prošla mnohá městská centra v západních zemích procesem gentrifikace, neboli regenerace vnitřních městských center, do kterých se vrací soukromí investoři a střední třída¹⁰³.

Prostorový rozptyl města a „urban sprawl“ se týká ve větší míře Spojených států než Evropy. Většina populace USA již nyní žije na předměstích, v centrech měst zůstává bydlet asi třetina obyvatelstva. Velmi rozvinutá je zde i

⁹⁹ (Seltzer 2002:81)

¹⁰⁰ (Fishman 1995:26)

¹⁰¹ V originále „household network“.

¹⁰² (Goss 2004)

¹⁰³ (MacLeod, Ward 2002:158)

nerezidenční suburbanizace. Už v roce 1980 dojíždělo za prací dvakrát více lidí z předměstí na předměstí (38%) než z předměstí do města¹⁰⁴.

Amerika, Nový svět, je sama o sobě utopickým prostorem par excellence. Kolumbovi současníci považovali objevení Ameriky za znovunalezení původního rajského stavu lidské existence. Amerika symbolizuje v evropské imaginaci místo završení lidských dějin, místo dosažení spásy, a mnoho imigrantů přijíždělo do Nového světa s nadějemi nejen na lepší život, ale i na lepší společnost. Sociální konstrukce nového ráje probíhala ve dvou fázích: Nejprve bylo idealizováno původní obyvatelstvo a byl vytvořen mýtus „ušlechtilého divocha“, žijícího v souladu s přírodou v nezkažené společnosti. Druhou fází byl příchod desítek vizionářů, mystiků a ideologů, kteří zde našli ideální prostor pro realizaci svých představ o dokonalé společnosti¹⁰⁵. Od roku 1620 odcházelo do Ameriky velké množství puritánů z Anglie, které neuspokojovaly reformy anglikánské církve a chtěli ji ještě více očistit. Panensky čistý Nový svět se zdál ideálním pro ideální utopickou společnost. Velkou roli v mytizaci obrazu Ameriky sehrála literatura. William Bradford dává ve svém díle „O plymouthské osadě“ z let 1630-46 kolonizaci Ameriky jasný náboženský účel. Připodobňuje ji ke starozákonnímu putování Židů nehostinnými pouštěmi do země zaslíbené. Vyprávění o vyvoleném národě usilující o založení Božího města v divočině se brzy stalo součástí národního povědomí.¹⁰⁶

Utopické představy hrály při budování Nového Světa velkou roli. Např. když železniční společnost Southern Pacific Railroad postavila trať do míst, kde dnes stojí Los Angeles, rozkládaly se kolem jen nechráněná zemědělská půda, nejmladší a nejnestabilnější horské pásmo v zemi a sezónní močály. Železniční společnost a developéři rozparcelovali půdu a začali ji prodávat jako zemědělský ráj, kde může růst cokoli a kde si budou osadníci moci svobodně vybudovat vlastní živobytí, daleko od tlaků občanské společnosti. Některé Los Angeleské komunity (Riverside, Long Beach, Westminster, San Fernando, Alhambra, San Bernardino, Anaheim, Pomona, Ontario, Etiwanda, Lompoc, Pasadena, Fontana a Altadena) byly založeny jako kvaziutopické komerční verze skutečných náboženských utopií amerického středozápadu, další se rozvíjely jako autentické

¹⁰⁴ (Fishman 1995:23)

¹⁰⁵ (Budil 2001:269-273)

¹⁰⁶ (Ulmanová 2004:30-31), (Hosey 2000:147)

utopie. Jak se Los Angeles rozrůstalo, tyto komunity byly stlačeny do obytných domů se dvory v západním Hollywoodu, do bungalovů v Pasadeně a v Silver Lake a do egalitářských komplexů v Sierra Madre, Torrance a La Jolla. Byly to zlomky městské sociální tkáně, uzavřené a izolované od okolního města, které jim připadalo jako divoké nebo dokonce nepřátelské prostředí. „Představa ideálního bydlení jako opevněné stavby na konci silnice, z níž je volný přístup do přírody a kde přebývají podobně smýšlejší lidé“¹⁰⁷ dodnes přežívá v mnoha uzavřených bezpečných čtvrtích, tzv. „gated communities“¹⁰⁸. Utopické komunity byly ve Spojených státech zakládány ještě na konci devatenáctého století.

Také francouzský filosof Jean Baudrillard považuje Ameriku za uskutečněnou utopii¹⁰⁹. Amerika se stala cílem exportu evropských ideálů. Američané zůstali stranou evropských revolucí 19.století a uchovali si tak „utopickou a mravní perspektivu člověka 18.století“¹¹⁰. Ideál, který byl exportován z Evropy do Ameriky, se na novém území očistil od svých dějin a rozvíjel se s novou energií. Amerika je podle Baudrillarda původní verzí modernity, žije v ustavičné přítomnosti a neklade si otázku původu. Amerika nemá dějiny, zrodil ji projekt vybudovat společnost ukrytou před dějinami. Od počátku se prožívá a prezentuje jako uskutečněná utopie. Podle Baudrillarda se Amerika opírá o

...zázračný předpoklad inkarnované utopie, o společnost, jež s nesnesitelnou bezelstností spočívá na myšlence, že je uskutečněním všeho toho, o čem ostatní jen sní – spravedlnosti, hojnosti, práva, bohatství, svobody: tato společnost to ví, věří tomu a nakonec tomu uvěří i ostatní.¹¹¹

Baudrillardův místy až poetický styl je založen na jisté nadsázce, jeho kniha nám však pomáhá pochopit, proč nacházejí ve Spojených státech utopické vize příznivější půdu než v Evropě. „Urban sprawl“ a desurbanizace má ovšem mnoho dalších, a více prozaických příčin – decentralizace daňového systému,

¹⁰⁷ (Betsky 2004:131)

¹⁰⁸ (MacLeod, Ward 2002:159-160)

¹⁰⁹ (Baudrillard 2000)

¹¹⁰ (tamtéž:111)

¹¹¹ (tamtéž:97)

kteřá způsobuje že odlehlejší lokality jsou pro nově přichozí investory a obyvatel levnější, podpora hypoték, kvalitní síť státem financovaných dálnic, nižší cena pohonných hmot, nízká podpora veřejné hromadné dopravy apod.¹¹²

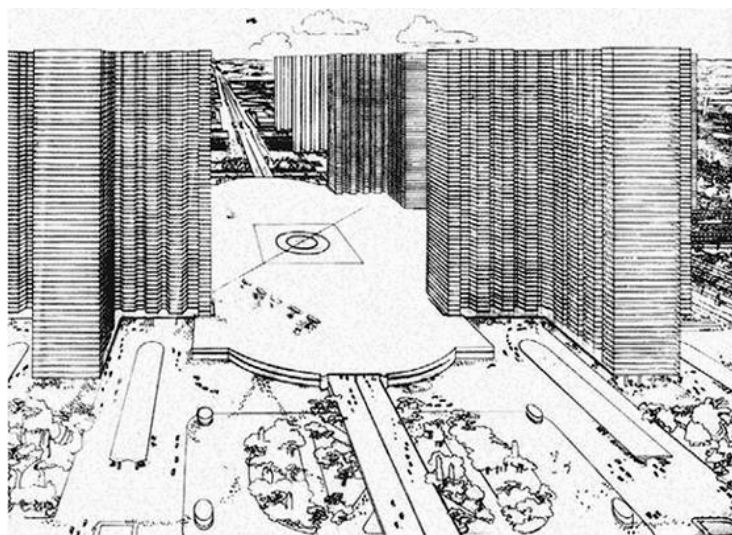
2.2.6. Le Corbusier a Zářící město

Zřejmě nejvýznamnějším architektem a zároveň urbanistou dvacátého století, který zásadně ovlivnil podobu současných měst, a na něhož se dodnes architekti ve svých stavbách odkazují, je francouzský „otec moderní architektury“ Le Corbusier, vlastním jménem Charles Édouard Jeanneret. Žil a působil v první polovině dvacátého století, jeho nejdůležitější práce vznikly ve dvacátých a třicátých letech; největšího vlivu na výstavbu měst ale dosáhl až po druhé světové válce.

Jeho prvním utopickým projektem bylo „Soudobé město pro 3 miliony obyvatel“ z roku 1922, dále „Plán Voisin“ pro přestavbu centra Paříže z první poloviny dvacátých let a projekt „Zářícího města“ z počátku let třicátých, který vznikl podle návrhu na přestavbu Moskvy z roku 1930. Od předchozích utopistů se liší navrhovaným měřítkem – jeho města se neskládala z nízkých budov, oblíbených u decentralistů, ale z mrakodrapů umístěných v parku. Vyznačovala se obrovskou vertikálitou a vysokou hustotou – naprostý opak návrhů F.L.Wrighta. Na jeden akr mělo ve městě připadat 1200 obyvatel (u Wrighta 1!). Díky vertikální koncentraci ve věžích by přesto mělo zůstat 95% plochy volných¹¹³.

¹¹² (Ptáček 2002:58-63)

¹¹³ (Jacobsová 1975:21)

Obrázek 4: Plán Voisin – přestavba Paříže (Le Corbusier 1929:125)

Své současníky okouznil zvláštní, modernistickou poetikou. Jeho návrhy, a jeho vlastní popisy těchto návrhů, byly plné grandiózních dimenzí, rychlosti, pohledů do dálek, velkých rytmů a spousty zeleně („moře stromů“), která měla zaujímat veškeré volné plochy¹¹⁴. Fascinují ho přesné proporce a řád. Takto popisoval své Zářící město:

Předpokládejme, že přijíždíme do města velkým parkem. Náš rychlý vůz jede po zvláštní nadzemní autodráze mezi majestátními mrakodrapy. Jak přijíždíme blíže, vidíme, že se proti obloze rýsuje silueta dvaceti čtyř mrakodrapů; nalevo a napravo od nás, přímo na okrajích každé jednotlivé části jsou budovy městských a správních úřadů a prostor uzavírají muzea a univerzitní budovy. Celé město je park.¹¹⁵

Projekt „Zářícího města“ vlastně navazoval na ideály zahradního města, Le Corbusier je pouze přepracoval aby byla použitelná pro vysoké koncentrace obyvatel. Své návrhy někdy pojmenovával „vertikální zahradní města“ – zeleň měla být přístupná všude, z každého domu a měla zabírat určité „patro“ v profilu města.

Součástí jeho projektů bylo integrální řešení dopravy. Stejně jako Wright zahrnul do svých návrhů rychlé mnohaproudé komunikace, ale také podzemní

¹¹⁴ (Halík 1998:27)

¹¹⁵ Citováno podle (Jacobsová 1975:20).

ulice pro těžká a nákladní vozidla. Chodci měli být zcela odděleni od dopravy a pohybovat se jen po otevřených prostranstvích v zeleni a v parcích.

Tradiční struktura městského plánu, vytvářená ulicemi a náměstími, měla být nahrazena obrovským parkem. Jedním z principů jeho architektury bylo vyzdvižení budov na piloty, aby se uvolnil městský parter („přízemí“ města, kde se pohybují chodci). Stejně tak městský blok se měl rozpadnout na jednotlivé budovy umístěné v zeleni. Le Corbusier o ulici řekl:

...ulice je příkop, hluboká trhlina..., budí v nás pocit tísně..., je plná lidí, hemžení, aut, nebezpečí..., skládá se z tisíce různých domů, zvykli jsme si na její ošklivost..., je temná, nic nám v ní nemůže poskytnout potěšení z architektury, ani potěšení, které dává řád... Ulice může snášet lidská dramata, může se lesknout, může se usmívat strakatými plakátovými zdmi... Je to ulice tisíciletého chodce, reziduum staletí, neúčinný zastaralý orgán..., opotřebovává nás, znechucuje se nám, proč ještě přežívá?¹¹⁶

Zničení ulice, která je scénou městského života, dějištěm každodenních „lidských dramát“, jejíž „lesk“ nás přitahuje, jejíž „hemžení“ dává městu život, bylo největším omylem moderního hnutí, jehož důsledky díky setrvačnosti sídelní struktury můžeme stále v současných městech cítit.

Le Corbusier plánoval svá města pro novou společnost, ve které měl být každý svobodnější. Přestavba měst měla být podmínkou pro to, čemu říkal „maximální individuální svoboda“¹¹⁷. Podobně jako ostatní utopisté mluví o odcizení člověka od výsledků technického vývoje. „Lidský živočich“ nyní stojí bezmocný a lapající po dechu před novými technickými nástroji, kterých se již nemůže zmocnit, které nemůže uchopit. Technický pokrok se mu zdá stejně ohavný jako chvályhodný, výsledkem je chaos v jeho mysli. Období prudkého rozvoje techniky se zdá Le Corbusierovi jako kritické období přechodu a morální krize. Východiskem z krize má být vytvoření „vědomí, které porozumí tomu, co se děje“. Nová epocha se zásadně liší od všech předchozích dob tím, že tradiční a „přirozený“ způsob života již nestačí novým nárokům. Nová doba je dobou strojů, mechanizace, standardizace, racionality a neustálé inovace a pokroku. Obsluha strojů vyžaduje specializaci a přesnost; pro pracovní pozice jsou

¹¹⁶ Citováno podle (Halík 1998:26).

¹¹⁷ (Jacobsová 1975:21)

zaměstnanci „chladně vybírání“ podle svých možností, a postup v pracovních pozicích je daleko více otevřen než dříve a závisí na exaktních kritériích. Způsob bydlení v současných městech, domech, bytech ale neodpovídá nové racionální době:

Zmocňuje se nás potom zmatek, když náš zrak utkví na starých a hnijících budovách které tvoří naše hlemýždí ulity, naše obydlí, které nás denně drtí – shnilé a nepoužitelné a neproduktivní. Všude jinde vidíme stroje, které něco vyrábějí a vyrábějí to znamenitě, čistým způsobem. Stroj, ve kterém žijeme, je starý dostavník plný tuberkulózy. Není žádná skutečná spojitost mezi našimi každodenními aktivitami v továrně, kanceláři nebo bance, které jsou zdravé a užitečné a produktivní, a našimi aktivitami v náruči rodiny, které jsou v každém ohledu znevýhodňovány. Rodina je všude ubíjena a mysl lidí demoralizována v otroctví anachronismů.¹¹⁸

Byty jsou „ohybné“ a dělníci nejsou dostatečně vzdělání, aby věděli jak „zdravě“ využít volný čas. „Můžeme pak říci: Architektura nebo demoralizace – demoralizace a revoluce“. Tímto myšlenkovým postupem se Le Corbusier dostává ke klíčovému prvku, který ovlivnil design jeho urbanistických návrhů – hygieně. „Každý člověk si dnes uvědomuje potřebu slunce, tepla, čistého vzduchu a čistých podlah.“¹¹⁹ Optimální oslunění a větrání se stane zaklínadlem urbanismu celého poválečného období.

Dům je „stroj na bydlení“ a při jeho návrhu je nutné využívat prvky tovární výroby – standardizaci prvků, prefabrikaci, hromadnou výrobu a racionalizaci. Le Corbusier byl fascinován i estetikou nových vynálezů – zaoceánských parníků a letadel především – a mnohé jeho budovy, včetně slavné Unité d'habitation v Marseille (viz níže), ji přejímají.

Práce a principy Le Corbusiera se staly jedním z ideových zdrojů tzv. „Mezinárodního stylu“ v architektuře dvacátých a třicátých let dvacátého století. Cílem bylo zbavit budovy všech nefunkčních prvků, za něž byly pokládány např. veškeré ozdobné ornamenty¹²⁰, a radikálně zjednodušit formu budovy. Cílem bylo vytvořit nový styl, nezávislý na předchozích kulturách, který by byl

¹¹⁸ (Le Corbusier 1952:256-257)

¹¹⁹ (tamtéž:257)

¹²⁰ „Ornament je zločin“, prohlásil roku 1908 na Moravě narozený rakouský architekt Adolf Loos.

univerzálně uplatnitelný po celém světě, bez ohledu na lokální zvláštnosti nebo klimatické podmínky. Pomoci měla hromadná výroba a industrializace stavebnictví a estetika strojů, na kterých není nic okrasného – jsou čistým vyjádřením své funkce.

Souhrn funkcionalistických principů výstavby měst je známý pod jménem Athénská charta. Byla sestavena v roce 1933 na jednom ze setkání Mezinárodních kongresů moderní architektury (Congrès Internationaux d'Architecture Moderne – CIAM), které sám Le Corbusier v roce 1928 založil. Vyšla ve dvou nezávislých redakcích, Le Corbusierově a americké J.L.Sertově¹²¹. Kromě principů vysloveně urbanistických a architektonických postuluje v paragrafech 71-95 i zcela společenské hodnoty a cíle.

Města se podle ní díky nástupu éry strojů nacházejí v chaosu a nenaplnují své poslání: uspokojovat „prapůvodní“ biologické a psychologické potřeby svých obyvatel. Města již nechrání své občany. Za tuto neutěšenou situaci můžou soukromé zájmy, které byly příliš dlouhou dobu ponechány náhodě, a touha po zisku. Města jsou nelidská, a divokost jednání několika málo podnikatelů narušila „relativně harmonickou“ situaci a zapříčinila utrpení nesčetného počtu lidí. Rovnováha mezi silou soukromých zájmů a administrativní kontrolou byla narušena, rozvoj města je nekontrolován kvalifikovanými odborníky. Smysl pro solidaritu byl oslaben. Růst města je třeba kontrolovat a plánovat, a to na úrovni celého regionu, a zájmy soukromé je třeba podřídit zájmům kolektivním. Plán musí být pečlivě připraven odborníky s využitím všech poznatků vědy a objevů doby, v „plodné harmonii“ s přírodními zdroji, topografií místa, ekonomickými fakty, sociologickými (nikoliv sociálními) potřebami a „duchovními hodnotami“.¹²²

Plánování měst a nové konstrukční principy ale nestačí. Prosazení těchto vizí z teorie do skutečnosti bude podle Athénské charty vyžadovat spolupůsobení těchto faktorů¹²³: Politické síly „druhu který požadujeme“ s pevným odhodláním uskutečnit plánované životní podmínky; „osvícené“ populace která porozumí a bude požadovat co pro ni experti naplánují; ekonomických podmínek které umožní realizovat stavební projekty, které

¹²¹ (Halík 1998:33)

¹²² (Le Corbusier 1973, paragrafy 71-75, 83, 86, 90)

¹²³ (tamtéž, paragraf 91)

mohou být značně rozsáhlé. Je však možné, že i v situaci, kdy politické, morální a ekonomické podmínky budou naprosto nepříznivé, potřeba vybudovat slušné bydlení se náhle objeví jako imperativ a tento imperativ dá „politice, sociálnímu životu a ekonomice právě ten logický a promyšlený cíl a program, který dosud postrádala“¹²⁴. Podle teoretiků Athénské charty bude architektura města důležitou silou v procesu změny společnosti – určuje strukturu domova, základní buňky městské tkáně, na rozhodnutích architektonické povahy závisí zdraví, nálada, duch a harmonie obydlí. Je zodpovědná za duševní zdraví a krásu města, a měla pomoci stvořit jeho nové, vzdělanější a uvědomělejší obyvatele. „Architektura je klíčem ke všemu.“¹²⁵

Rozsah nutné přestavby je ale neslučitelný se současným rozdělením půdy na malé, příliš velkým počtem lidí vlastněné kousky půdy. Podle Athénské charty, a i podle jiných prací Le Corbusier, bude nutné změnit vlastnické poměry k půdě a vyvlastnit velký počet pozemků, aby bylo zabráněno „ohavné hře spekulací, která tak často již v kolébce zlikviduje skvělé experimenty motivované snahou o veřejné dobro“¹²⁶. Aby bylo možné zájmy jedince skloubit se zájmy celé společnosti, je prý naprosto nezbytné začít se společenskou regulací distribuce pozemků.¹²⁷ Zkostnatělé vlastnické poměry vedly k vylidnění venkova, přelidnění měst, nahodilým průmyslovým aglomeracím a přeměně obydlí v chatrče. Vulgární kolektivní zájmy musí být podřízeny zájmům celku a každý jedinec musí mít právo na kvalitní obydlí a krásné město.

2.2.7. Vliv Athénské charty a Le Corbusiera na reálné projekty

Le Corbusierovo Zářící město a urbanistické principy postulované v Athénské chartě byly poměrně snadno přijaty veřejností. Ideály obsažené v těchto levicově-totalitních utopických projektech se uplatnily při plánování a výstavbě nových městských čtvrtí a jejich plánování hlavně při poválečné obnově zničených Evropských měst. Často šlo o rozsáhlé projekty, a racionální principy moderní architektury se jevily pro takový úkol ideální. Nová generace architektů vyznávajících principy Athénské charty na několik desetiletí ovládla

¹²⁴ (tamtéž, paragraf 91)

¹²⁵ (tamtéž, paragraf 92)

¹²⁶ (tamtéž, paragraf 93) O škodlivosti dědictví viz také (Le Corbusier 1952:260-261).

¹²⁷ (tamtéž, paragraf 94)

urbanistické plánování. Rozvoj a přestavba měst se odehrával převážně na kraji současné zástavby nebo i za ní formou nových ucelených souborů, a tak funkcionalismus určil tvář mnoha předměstí¹²⁸.

Moderní principy výstavby měst měly nesmírný vliv i na velkoměsta Americe. Studenti a architekti se stali stoupenci a popularizátory těchto idejí. Myšlenky Le Corbusiera byly použity při návrhu široké škály projektů, od sociální bytové výstavby pro obyvatelstvo s nízkým příjmem, až po komerční a úřední budovy. Prakticky všichni projektanti měst v padesátých a šedesátých letech – urbanisté, architekti, dopravní inženýři, úředníci, zákonodárci – kombinovali koncepty zahradního a zářícího města¹²⁹. Paradoxní je, že zatímco v meziválečném období se moderní hnutí angažovalo ve zlepšování životních podmínek celého lidstva, v poválečných Spojených státech se moderní architektura stala výsadou velmi bohatých¹³⁰.

I z našich měst známe uniformní sídlištní zástavbu monofunkčních monobloků uprostřed zeleně, obklopené dvouproudovými silnicemi a rozsáhlými parkovišti. V socialistickém bloku se však principy moderní architektury začaly uplatňovat o něco později díky nařízenému stylu socialistického realismu v padesátých letech.

Nezamýšlenými důsledky programu moderní architektury je naprostá uniformita a ztráta identity místa, s čímž souvisí i ztížená orientace obyvatel, anonymita a nemožnost identifikovat se se svým bydlištěm. Nedostatek zájmu obyvatel o své okolí snižuje rozptýlenou sociální kontrolu a může způsobit (a také způsobuje) růst kriminality. Neexistence plynulých přechodů mezi veřejným a soukromým prostorem znemožňuje spontánní „obranu“ místa před „vetřelci“.

Le Corbusier se věnoval především projektům jednotlivých staveb, z nichž mnohé jsou dodnes slavné příklady moderní architektury dvacátého století. Pro nás je nejzajímavější projekt Unité d'habitation v Marseille, dokončená roku 1952. Často je tato jediná budova nazývána „Zářící město“ – měla se stát (téměř) soběstačným celkem, samostatným „městem“ obráceným do sebe. Le Corbusier sám o ní mluvil jako o „vertikálním zahradním městu“. Ve 350 bytech dvaceti tři

¹²⁸ (Halík 1998:34)

¹²⁹ (Jacobsová 1975:21)

¹³⁰ (Fitting 2002:88, pozn.15)

různých velikostí a tvarů na devíti podlažích mělo žít 500 obyvatel, kteří měli k dispozici nákupní ulici a hotel na třetím patře a bazén, fitness club a mateřskou školku na střeše. Tato stavba je i z dnešního pohledu velmi úspěšná – většina obchodů i hotel stále fungují, je těžké zde získat volný byt a obyvatelé jsou se svým domovem spokojeni. Budova se stala prototypem a legendou, a většinu obyvatel tvoří architekti a jiní vzdělaní odborníci, kteří si uvědomují historický význam budovy a sami si vybrali zde bydlet. Úspěch zdejší komunity je tedy podmíněn i podobným životním stylem a názory jejích členů, což je patrné i při porovnání s ostatními budovami, které byly postaveny podle jejího vzoru (v Rezé-les-Nantes, Briey-en-Forêt, Firminy a jedna dokonce v Berlíně), a které zdaleka takového úspěchu nedosáhly.¹³¹

Obrázek 5: Unité d'habitation v Marseille (zdroj: Foundation Le Corbusier)

Podílel se ale i na dvou velmi významných a skutečně realizovaných urbanistických projektech dvacátého století: Nové hlavní město pro Brazílii projektoval jeho žák Oscar Niemeyer, se kterým ve třicátých letech spolupracoval; osobně se pak ujal hlavního urbanistického návrhu nového hlavního města indického státu Paňdžáb, Chandigarh. Městský plán díky němu dostal velkorysé dimenze a monumentální hlavní osu, spojující obytnou část s parlamentem a sídlem vlády. Oba projekty jsou kritizovány pro příliš velké měřítko a monumentalitu, která není vhodná pro městský pouliční život. Obyvatelé těchto měst se s ním, v podobě jaké bylo navrženo, nedokáží dostatečně identifikovat.

¹³¹ (Fitting 2002:83)

Jako reakce na neutěšenou situaci městského prostředí, částečně zapříčiněnou aplikací principů navržených v Athénské chartě, vznikla v roce 1998 na půdě Evropské rady urbanistů (European Council of Town Planners, ECTP) „Nová Athénská charta“, jejímž cílem je ustanovit společnou vizi budoucnosti a vývoje evropských měst¹³². Její cíle jsou naprosto odlišné od původních ideálů Athénské charty z roku 1933: Zachovat kulturní bohatství a diverzitu evropských měst, plynoucí z jejich bohaté historie, a zároveň vytvořit města propojená, připravená na moderní dobu a schopná „kreativní konkurence při úsilí o spolupráci“¹³³. Tento periodicky aktualizovaný dokument má usměrňovat práci evropských urbanistů a stát se jejich etickým kodexem.

Stejně jako u předchozích vykládaných urbanistických utopických koncepcí, z principů Zářícího města a Athénské charty se ujaly a byly prosazovány především části týkající se prostorového uspořádání města. Radikální představy o společenském uspořádání byly ignorovány.

¹³² Celý text Nové Athénské charty je k dispozici na internetu na adrese <http://www.ceu-ectp.org>.

¹³³ (ECTP 2003:1)

3. Cesta k utopii?

Nová města, čtvrti a sídliště, postavená na základě ideálů utopistů z první poloviny dvacátého století, bezpochyby zasáhla do struktury mezilidských vztahů; ovšem jiným způsobem, než bylo zamýšleno jejich autory. Nové sídelní struktury nepřinesly osvobození člověka a podřízení technického rozvoje zájmům celé společnosti, ani vznik nového, spravedlivějšího sociálního řádu. Nová výstavba se navíc potýkala s novými problémy: Grandiózní dimenze prodloužily docházkové vzdálenosti, otevřené plochy znepříjemnily život ničím netlumeným větrem, uniformita budov i městského plánu neumožnily novým obyvatelům identifikovat se se svým prostředím, život ulice upadl, kriminalita v parcích a jiných „územích nikoho“ zvýšila nejistotu městských občanů. Projekty, které měly řešit odcizení člověka od přírody, způsobily odcizení obyvatel od svého města.

Vlna kritiky utopických koncepcí od šedesátých let odstartovala přehodnocování dosavadních metod urbanismu, které často povrchně a vulgárně přejaly estetiku, slovník a koncepce utopických projektů popsaných v této práci. Díky tomu se produkce nových utopických vizí města drasticky snížila. Mnoho kritiků mluví o krizi urbanistického utopického myšlení, o „konci utopie“¹³⁴. Argumentují špatnými zkušenostmi s utopickými vizemi, které se staly skutečností. Tvrdí, že utopie měly příliš často autoritativní a totalitární charakter. Jejich osud také spojují s pádem autoritativních režimů ve východní Evropě a v Sovětském svazu v devadesátých letech dvacátého století, který pro ně představuje konec všech alternativních vizí „lepší“ společnosti. Pád socialistických režimů je pro ně potvrzením kvalit kapitalistického systému, který tak dokázal svoji vitalitu a nadčasovou přirozenost¹³⁵.

John Gold upozorňuje, že kromě prolongace současných problémů neexistuje téměř žádná debata o budoucnosti měst a obhajoba alternativních vizí měst ustala zcela. Kevin Robins to spojuje s dlouhodobou a hlubokou krizí měst a městskosti. Krize je podle něj projevem fyzických a sociálních problémů měst a způsobem, jakým jsou nerovnost, segmentace a odcizení vepsány do

¹³⁴ Viz např. (Pinder 2002), (Baeten 2002).

¹³⁵ Tento a další odstavce (Pinder 2002).

jejich podoby a okolí. Samotná idea města, městské kultury a identity je tak zpochybněna. Už neplánujeme ideální města pro naši budoucnost, pouze se spokojujeme s dostatečně dobrým městem („good enough“ city).

3.1. Urbánní utopie dnes

Nepřátelství vůči utopickým představám není nic nového. Samotné dystopie, neboli negativní utopie, kterých vzniklo ve dvacátém století několik¹³⁶, se dají považovat, ačkoli jsou součástí utopického myšlení, za kritiku pozitivních vyobrazení lepšího světa. Utopie byly také napadány představiteli sociálního a politického myšlení¹³⁷. Ústup utopického myšlení na konci dvacátého století je proto mnohými oslavován jako konec představ o imaginárních lepších světech, které při pokusech o jejich praktické uskutečnění vedly k totalitním společnostem, nebo alespoň k segregaci, diskriminaci, odcizení a nezaměstnanosti obyvatel některých čtvrtí.

Je pravda, že mnoho poválečných projektů, které se dají považovat za realizaci některých (do té doby) utopických ideálů moderních urbanistů, zcela selhalo ve funkci. John Gold přisuzuje „smrt urbánní vize“ rostoucímu zklamání z „modernistického snu“ plánované přestavby městské krajiny. Kritika specifického poválečného urbanismu se často obrací v kritiku utopismu samého¹³⁸.

Někteří (marxističtí) autoři také poukazují na to, že architekturu a urbanismus je třeba chápat v kontextu procesů na úrovni kapitalistického systému, akumulace kapitálu a způsobů řízení státu a města. Za oslabením identity města a zvýšením odcizení pak můžeme vidět nejen důsledky moderního urbanismu, ale také změny v řízení města a jeho systémů, např. vlivem privatizace městských sítí¹³⁹.

Absence moderních utopií navíc vede k tomu, že současné poměry nelze porovnat s alternativní vizí společnosti a jsou považovány za jediné možné. Místo sociální kritiky se rozšiřuje fatalismus, a to z nejvyšších míst – např.

¹³⁶ Mezi nejznámější patří Zamjatin: *My* (1920), Huxley: *Krásný nový svět* (1932), Orwell: *1984* (1949).

¹³⁷ Např. v pracích Marxových, Popperových, Lippmannových a Hayekových.

¹³⁸ (Pinder 2002)

¹³⁹ Např. David Harvey. Podle (Pinder 2002).

heslem Margaret Thatcherové při prosazování liberálních reforem ve Velké Británii bylo „there is no alternative“¹⁴⁰. Alternativní společenské a ekonomické představy narážejí na populární neoliberalní teorie o všemocném trhu a minimálním státu. Je ale sporné, zda neregulovaný trh nabízí lepší řešení pro životní prostředí lidí, než centrální plánování. Není volný trh také utopií (ve smyslu ne-místo)? Města vydaná napospas zákonům trhu pouze reflektují panující ekonomické rozvrstvení a rozložení sil mezi investory. Některé části města jsou pak zanedbávány, a tak jsou popisy otřesných životních podmínek dělnické třídy z první poloviny 19.století stále platné pro mnoho moderních metropolí¹⁴¹.

Odpůrci utopií a plánování obecně tvrdí, že nejlepší místa pro život jsou „přirozeně rostlá“ (tedy neplánovaná), a že jejich obyvatelé jsou schopni udržet a zachovat své sousedství a udržet soukromé investory, developery a spekulanty v patřičných mezích, a to bez zásahu státu¹⁴². Tyto představy jsou však stejně naivní jako utopické ideály. Vycházejí ze zidealizovaného obrazu městské občanské společnosti s vysokou mírou participace z doby, kdy ve městech bylo dostatek pracovních míst a lidé nebyli tolik mobilní jako dnes¹⁴³.

Nedostatek urbanistické regulace na úrovni metropolitního regionu vyústil v západoevropských zemích a USA v jev zvaný „suburbanizace“ neboli „urban sprawl“¹⁴⁴. Tyto pojmy označují prostorové rozpínání města do okolní venkovské a přírodní krajiny. Takto vzniklá zástavba se vyznačuje nekompaktním rozvojem, nízkou hustotou osídlení a vysokou segregací funkcí. Pro suburbánní rezidentní zóny jsou typické samostatně stojící jedno nebo dvoupodlažní rodinné domky, které vytvářejí sociálně homogenní oblasti, a pásová komerční zástavba a průmyslové parky podél hlavních dopravních tahů a poblíž jejich

¹⁴⁰ (Baeten 2002:147)

¹⁴¹ (Fitting 2002:80)

¹⁴² Např. (Jacobsová 1975).

¹⁴³ Kritika Jacobsové např. Robert Fishman.

¹⁴⁴ Termín „urban sprawl“ se používá ve Spojených státech a označuje extrémní formu suburbanizace. V Evropě si města zachovávají kompaktnější charakter než v USA (Sýkora 2002:16).

křížovatek. Pokud v příměstském prostoru vznikne z hlediska zastoupení funkcí téměř kompletní město, hovoří se o tzv. „edge city“¹⁴⁵.

Suburbanizace je kritizována pro větší energetickou náročnost zástavby s nízkou hustotou, která také vyžaduje nákladnější technickou infrastrukturu. Obyvatelé izolovaných obytných čtvrtí jsou zcela závislí na automobilu, což zvyšuje celkový objem individuální automobilové dopravy v regionu, způsobuje dopravní zácpy, zhoršuje kvalitu ovzduší a zatěžuje životní prostředí hlukem. Sociální důsledky jsou ještě závažnější – vznikají homogenní segregované komunity, posiluje se individualizace, eroduje sociální soudržnost a oslabuje se občanská společnost. Za zákazníky se za město stěhují také maloobchod a výroba. Pro investory je příjemnější stavět na zelené louce za městem („greenfields“) než v městském prostředí, kde je nejprve nutné zbavit se starých budov a ekologických zátěží („brownfields“).

Důvodů proč dochází k suburbanizaci je více. Výstavba silnic a rozvoj využívání osobního automobilu zpřístupnil velké množství relativně levné půdy za městem. Díky růstu reálných příjmů a podpoře hypoték je více lidí, kteří si mohou dovolit investici do rodinného domu. Vlastní dům v zeleni představuje pro mnoho lidí ideál bydlení. Ve Spojených státech vede vysoká míra decentralizace daňového systému k tomu, že vzdálenější lokality zatím nezasažené výstavbou lákají nízkými daněmi a cenou pozemků nové investory. Jakmile se však oblast začne zaplňovat, ceny a daně výrazně vzrostou a tlačí tak další investory dále od města. Slabé regionální plánování nemůže tomuto trendu zabránit¹⁴⁶.

David Harvey upozorňuje, že většina úvah o městech a tvořivého urbanistického úsilí se dnes nesoustřeďuje na to, jak by mohla být města přetvořena a urbanizační procesy ovlivněny v zájmu větší sociální spravedlnosti, ale jak se vyhnout negativním jevům provázejícím život ve městě a jak mohou být bohatší občané uchráněni před městskou chudinou („underclass“ a „urban others“) pomocí selektivní regenerace (gentrifikace) a výstavbou nových forem bariér¹⁴⁷. Přitom většina z teorií, které ovlivňují urbanismus, byly inspirovány utopickým myšlením.

¹⁴⁵ Tento a další odstavce viz (Sýkora 2002).

¹⁴⁶ Více o důvodech suburbanizace viz (Sýkora 2002), (Seltzer 2002), (Fishman 1995).

¹⁴⁷ (Pinder 2002:231)

Gordon MacLeod a Kevin Ward popisují současnou městskou krajinu¹⁴⁸ jako nerovnoměrnou mozaiku utopických a dystopických míst, které jsou sice fyzicky blízko položené, ale velmi rozdílné ve svém charakteru. Mezi utopická prostředí řadí obchodní a zábavní centra, suburbánní města¹⁴⁹, gentrifikovaná (regenerovaná) centra měst a uzavřené obytné oblasti, tzv. „privatopie“ (Fishman je nazývá „buržoazní utopie“). Hlídané skupiny domů s omezeným přístupem pro vetřelce (kterým se automaticky stává každý „venku“) lze rozdělit na tři druhy¹⁵⁰: *Komunity společného životního stylu*, orientované například na bohaté staré lidi nebo příznivce určité volnočasové zábavy, jako je golf; *prestižní komunity* pro bohaté a slavné; a *bezpečnostní zóny* pro bohaté, živené strachem z kriminality a cizinců. Všechny jsou souhrnně nazývány „gated communities“ (volně přeloženo „ohrazené“ nebo „střežené“ obytné zóny). Ve Spojených státech lze dnes osm z deseti urbanistických projektů zahrnout do některého z těchto tří typů¹⁵¹. Tyto obytné zóny jsou inzerované developerskými společnostmi, které je staví, jako „komunity“, ve kterých mají obyvatelé určitou kontrolu nad svým prostředím, a jejich dobrovolnou ghettoizaci vydávají za utopický svět jistoty a bezpečí, opak riskantního městského života¹⁵². Velkou roli při vzniku těchto izolovaných oblastí hraje strach.

Soukromé bytové komunity v USA se navíc mohou stát samosprávnými okrsky, které si mohou ponechat část svých daní. Jejich obyvatelé pak nevidí důvod, proč financovat podporu rodin žijících „za plotem“. To oslabuje celkovou společenskou redistribuci a zvyšuje rozdíly mezi bohatými a chudými komunitami. Dnes už nejen společenské elity, ale i střední třída si vybrala tuto dobrovolnou izolaci od společnosti a je ochotna za ni dobře zaplatit¹⁵³.

¹⁴⁸ V anglosaské literatuře se používá pojem „townscape“ (někdy také „cityscape“), složenina vytvořená z „town“ (město) a „landscape“ (krajinu). Townscape se skládá z uličního plánu, architektonických stylů a funkcí (způsobů užití) půdy (Carter 1975:143).

¹⁴⁹ V USA se za město postupně přesunulo nejen bydlení, ale i nakupování, zábava a zaměstnání. Dvě třetiny všech kancelářských ploch ve Spojených státech se nyní nalézají v těchto suburbanizovaných satelitních městech, takzvaných „edge cities“. (MacLeod, Ward 2002:157)

¹⁵⁰ Toto rozlišení provedli E. Blakely a M. Snyder v knize *Fortress America: Gated Communities in the United States* (MacLeod, Ward 2002:160).

¹⁵¹ Uvádí E. Blakely a M. Snyder (MacLeod, Ward 2002:167, pozn.8).

¹⁵² Uvádí T. Caldeira (MacLeod, Ward 2002:160).

¹⁵³ (Reich 2003:339-340)

Dystopické prostory ve struktuře města jsou podle MacLeoda a Warda produkovány „pevnostním urbanismem“, který vede k segregaci prostoru města na ostrovy bohatství a zbývající „prostor teroru“. Někteří autoři nazývají tento úpadek sociální solidarity, kdy stále více občanů „zdvihá své padací mosty“ a krajina získává nepřátelský charakter, jako „prostorový apartheid“¹⁵⁴. Ulice měst se tak stávají ještě více deprimující, veřejně podporované instituce jako knihovny mají vážné existenční problémy a prostory odpočinku, jako např. pláže, se stávají ostře segregované. Utlačovaní obyvatelé zanedbávaných oblastí volí vlastní obrannou strategii:

...na hranice své domovské půdy měnící se v ghetto se pokoušejí instalovat „zákazy vstupu“ své vlastní proveniencí. V duchu domácího kutilství a po prastarém způsobu *bricoleurů* k tomu využívají jakýkoli materiál, který mají po ruce – „rituály, podivné oblečení, zaujímání bizarních póz, rozbíjení pravidel stejně jako lahví, oken a hlav, halasné zpochybňování zákona“.¹⁵⁵

Konflikt probíhá i na úrovni odlišné estetiky uzavřených bohatých čtvrtí a chudých slumů či ghett. Architektura je určitým způsobem komunikace: Oficiální architektura sděluje pomocí symbolických prostředků kýženou podobu společnosti. Urbanistická forma města vyjadřuje hodnoty jeho stavitelů. Veřejný prostor má poskytovat návody k morálnímu jednání. Jednou z forem protestu se tak může stát i postavení staveb či konstrukcí, které nerespektují oficiální ikonografii města. Stavět nemusí jen akreditovaní architekti, ale také političtí aktivisté nebo utlačovaní lidé. Populární formou protestu studentů proti životním podmínkám černého obyvatelstva Jihoafrické republiky bylo stavění vesničky chatrčí v areálu své univerzity, jako např. v roce 1986 v Yale. Kontrast ikonografie měl symbolizovat kontrast ideologie. Podobně postupovali v roce 1968 obyvatelé ghett, když na protest proti podobě svého prostředí postavili dočasné ghetto přímo v srdci oficiální americké společnosti, ve Washingtonském parku National Mall, který sousedí hned s několika vládními budovami. Oba

¹⁵⁴ Např. D. Judd (MacLeod, Ward 2002:161).

¹⁵⁵ Zygmunt Bauman a Dick Hebdidge (Bauman 2000:31).

protesty se setkaly s ostrou odmítavou reakcí oficiálních míst, a byly po krátké době násilně odstraněny¹⁵⁶.

Obrázek 6: Kontrast ikonografií: Chatrče postavené před hlavní administrativní budovou univerzity v Yale (Hosey 2000:149)

Tradiční místa veřejného setkávání (ulice, náměstí, tržiště) jsou nahrazovány soukromě vlastněnými (i když často veřejně subvencovanými) nákupními středisky, ve kterých se spojuje spotřeba a zábava. Obchodní centra někdy vynakládají velké úsilí, aby vytvořila iluzi „veřejného života“. Vznikají tak „festivalová tržiště“¹⁵⁷, která se pomocí architektury, designu interiéru (pouliční lampy, zeleň ve formě křovin, uliční cedule, lavičky, sochy a jiné symboly ulice) a vnitřních nákupních ulic s malými krámkami snaží navodit ztracenou nostalgickou atmosféru historického města¹⁵⁸. Sama činnost obchodních středisek přispívá k likvidaci menších obchodů v centrech měst, která nemohou obstát v konkurenci. Vznikají tak „města duchů“, která se stávají problémem ve Velké Británii¹⁵⁹. Situaci ve městech popisuje Richard Douthwaite:

Dříve rušné ulice některých britských měst jsou tak dnes téměř opuštěné. Tisíce rodinných pekařství, řeznictví,

¹⁵⁶ (Hosey 2000)

¹⁵⁷ (MacLeod, Ward 2002:155-156)

¹⁵⁸ (Goss 1993:25-26)

¹⁵⁹ Viz (Simms, Oram, MacGillivray, Drury 2003).

obchodů s rybami a téměř všechny ostatní druhy malých soukromých podniků krachovaly zároveň s tím, jak supermarkety pronikaly do dalších a dalších odvětví. V některých menších městech a na předměstích zavíraly dokonce i banky, protože dva největší obchodní řetězce supermarketů nyní nabízejí i bankovní služby. Některé supermarkety již začaly poskytovat i poštovní služby, takže státní pošty v centrech měst jsou zřejmě další na řadě.¹⁶⁰

Obchodní řetězce se snaží samy sebe prezentovat jako utopické prostory neomezených možností. Přitom ale věnují mnoho úsilí kontrole svých vnitřních prostorů a systematicky vylučují určitý okruh osob a aktivit, které narušují přísnou etiku „konzumní verze občanství“, jako např. bezdomovce, politické aktivisty, nezávislé pouliční výtvarníky a hudebníky. Stávají se tak pro některé uskutečněnou dystopií a Steven Flusty proto o nich mluví jako o „prostorech zákazů“¹⁶¹. V minulosti byla tato praxe zákazů shledávána jako politováníhodná nutnost při boji se zločinem, dnes podle Flustyho dochází k zevšednění a naturalizaci této praxe, prostory zákazů jsou pokládány za běžnou součást městského prostředí a jsou navíc vykreslovány jako pozitivní a kulturní prvek.

Ulice, náměstí a jiná veřejná fóra umožňují přirozené setkávání lidí. Poskytují čas a prostor mluvit o svých konkrétních životních situacích a činech a popisovat je, srovnávat a hodnotit. Díky tomu na takových místech mohou vznikat společná hodnotící kritéria a sociální normy. V každodenním sociálním vyjednávání se formuje komunita. Pokud prostředí nemá dostatek veřejných prostor nebo lokální komunikace o hodnotách není možná, normy přicházejí shora a není možné se proti nim odvolat. Pro lokální názorové vůdce nezbyvá prostor. Obchodní centra by se sice mohla stát takovým veřejným prostorem, jsou ale budována tak, aby návštěvníka rozptylovala a nutila ho rozhlížet se a pohybovat. Lidé v nich nemají možnost zastavit se a mluvit spolu o něčem jiném než o prodávaných věcech a akčních nabídkách¹⁶².

Sociální exkluze určitých aktivit a jedinců se stala samozřejmou a někde se již změnila v aktivní kriminalizaci městské chudiny a válku proti sociálnímu zabezpečení. Cílem činnosti některých městských magistrátů, jako např. politiky

¹⁶⁰ (Douthwaite 2001)

¹⁶¹ (MacLeod, Ward 2002:162)

¹⁶² (Bauman 2000:33-35)

„nulové tolerance“ bývalého starosty New Yorku Rudolpha Giulianiho, je „vyčistit“ městské prostory od bezdomovců a chudých a vyhostit je někam mimo významuplné městské prostory. Město, ze kterého mnoho bohatých občanů a firem odešlo do suburbánních měst a „privatopii“, se potýká s nedostatkem peněz a je nuceno omezovat programy pomoci potřebným. Vzrůstající segregace má také rasový podtext:

Oddělování rodin se středním anebo nižším středním příjmem [do soukromých obytných komunit, pozn.aut.] vrací Ameriku zpátky do časů rasově segregovaných susedství. Pravděpodobnost, že černý student bude mít bílé spolužáky, v devadesátých letech poklesla. Tohoto trendu si můžete všimnout ve většině amerických metropolí. Na začátku devadesátých let se 10 procent chicagských sídlišť stále mohlo považovat za integrované (s 10 až 50 procenty černošských rodin), uprostřed dekády jsou to méně než 3 procenta.¹⁶³

Richard Sennett analyzoval americká města a došel k závěru, že platí téměř univerzální zákonitost: Čím více jsou místní komunity uniformní, homogenní, rasově, etnicky a třídně segregované, tím více jsou její obyvatelé podezřívaví vůči cizincům, netolerantní k jiným, požadují oddělení od ostatních a bují v nich hysterická starost o zákon a pořádek. Nepřítomnost jinak smýšlejících, více méně obecný předpoklad utopických společností, je vnímána jako záruka klidu a bezpečnosti. „Uniformita plodí konformitu a druhou tvář konformity je netolerance.“ Dnešní strach je zcela odlišný než ten, který kdysi vedl k vybudování měst – dnes se občané bojí lidí *uvnitř* města. Hradby a zdi, které kdysi obepínaly město, dnes vedou skrz něj¹⁶⁴.

Projevem strachu z „jiných“ je zintenzivnění sociální a prostorové kontroly. Rozvoj obchodních center, střežených zón a nových gentrifikovaných městských prostorů je spojeno s rozšiřováním kamerových systémů a soukromých bezpečnostních agentur. V USA je třikrát více příslušníků soukromých bezpečnostních služeb než veřejných policistů, v Kalifornii dokonce čtyřikrát víc¹⁶⁵. Elektronické systémy umožňují důkladnější a nepozorované sledování

¹⁶³ (Reich 2003:341)

¹⁶⁴ (Bauman 2000:59-60)

¹⁶⁵ (Reich 2003:341)

pohybu a činnosti osob. Sami architekti a urbanisté se nestavějí na odpor těmto tendencím a městský design, architektura, urbanismus a policejní aparát se spojují v jeden bezpečnostní komplex¹⁶⁶.

Uzavřené čtvrti a nákupní střediska lze podle Louise Marina považovat za realizované utopie. Místo aby nabízeli alternativní vize, drží se striktně dominantních hodnot a ideologií. Mají vždy lokální charakter, neusilují o celkové společenské změny a jsou obráceny do sebe; jinak řečeno nemají ambice stát se vzorem pro další změny, což bylo typické pro moderní utopické projekty. Marin je proto nazývá „degenerovanými utopiemi“, jejichž archetyp je Disneyland. Celá jeho architektura je působivým, přesně naplánovaným divadelním představením, pečlivě sledovaným a kontrolovaným fantazijním prostorem. Utopie je uzavřena v „karanténě“ v hranicích tematických parků a turistických rezervací¹⁶⁷.

Harvey ovšem pochybuje, zda vůbec může realizovaná utopie být něčím jiným než degenerovanou utopií. Realizace utopie znamená její sebezničení¹⁶⁸. Ostatně to vyplývá již z pojmu „utopie“, jak ho zkonstruoval Thomas More – nejen „dobré místo“, ale také „ne-místo“. V této souvislosti je také zajímavé, že mnoho utopických vizí bylo promyšleno v malých měřítcích – Platón uvažoval o 5000 obyvatelích ideální obce, Owen o 1200, Fourierovy falanstéry měly hostit 2000 lidí, Howardovo zahradní město bylo projektováno pro 30,000 lidí¹⁶⁹.

¹⁶⁶ (MacLeod, Ward 2002:161,165)

¹⁶⁷ (Pinder 2002, 235-236)

¹⁶⁸ (Baeten 2002:145)

¹⁶⁹ Viz (MacLeod, Ward 2002:165), (Paden 2003:85-86).

4. Závěrem: Potřebujeme utopie?

Jak jsme viděli v předchozích kapitolách, velké modernistické urbanistické utopie z první poloviny dvacátého století, když byly realizovány, selhaly. Z komplexních utopických představ o lepší společnosti byly realizovány jen principy prostorového uspořádání. Skutečná Zahradní města, Broadacres a Zářící města vytvořila více problémů než vyřešila. Současné „utopie“, soukromě vlastněné a uzavřené od okolí nebo nepřístupné určitým skupinám obyvatel, postrádají široký sociální apel, princip solidarity a rovnoprávnosti. Jsou vůbec utopie užitečné? Nebylo by nám lépe bez nich?

Obhájci utopického myšlení upozorňují, že utopie obsahují vizi alternativního uspořádání reality. Společnost bez utopie je společností bez naděje, s fixovaným společenským řádem bez možnosti změny. K panujícím poměrům neexistuje žádné srovnání, které by umožnilo zhodnocení situace. Podle Karla Mannheima je utopické vědomí základem všech vážných společenských změn. Vyjadřuje společenský konflikt mezi vládnoucími skupinami (které produkují stabilizující ideologie) a jejich odpůrci, pro které je utopie idealizovaný obraz lepší společnosti¹⁷⁰. Dokud je lidstvo tvůrcem své historie, nemá na výběr než myslet utopicky¹⁷¹.

Kevin Lynch se snaží vytvořit normativní teorii „dobré“ formy města. Tvrdí že je možné, vybudovat univerzálně platnou teorii o prostorovém uspořádání kvalitního fyzického prostředí. Utopické návrhy považuje za jeden ze zdrojů pozitivních environmentálních hodnot a soudů o životním prostředí. Některé hodnoty a koncepty, jako důraz na komunitu, participaci a rovnost, se objevují v utopických vizích velmi často. Negativní utopie – dystopie – vlastně vyjadřují totéž. Pomocí kontrastu sdělují, jaké jsou kladné rysy hmotného prostředí. Ukazují nám, co bychom si v našem prostředí opravdu nepřáli. Často obsahují fyzickou bolest, izolaci, neustálý stres, ztrátu soukromí, dezorientaci, hluk, ostré světlo, nepohodlí¹⁷². Utopie a dystopie jsou dvěma stranami jedné mince: Obě jsou založeny na obrazu dokonale uspořádané společnosti, které přisuzují

¹⁷⁰ (Velký... 1996:1362)

¹⁷¹ R. Schaer (Baeten 2002:144).

¹⁷² (Lynch 1994:70, 363-364)

kladné nebo záporné znaménko. Jedna vize může být dokonce utopickým obrazem ideální společnosti pro některé a zároveň děsivou dystopií pro jiné.

Současný převládající obraz městské budoucnosti je spíše temný, a nebo není radši vykreslován vůbec. Po ústupu utopických projektů moderny převažují v současném celospolečenském diskurzu obrazy anarchie, násilí, rasových nepokojů, válek mezi gangy, kmenových konfliktů, zhroucení společenské solidarity, soudržnosti a občanské společnosti jako celku, nebo dokonce konfliktu mezi globálně definovanými civilizačními okruhy. Guy Baeten shrnuje:

Pokud je vůbec nějak budoucnost společnosti vykreslována, pak jako městská dystopie, modelovaná jako násilná pouliční kultura vnitřního města inspirovaná Hollywoodskými filmy (jako ve stereotypních obrazech centra Los Angeles), která vede k městské kultuře posedlé bezpečností a dozorem, ... ve které mizí sociálně demokratické ideály dvacátého století, jako je rovnost lidí bez ohledu na třídu, pohlaví či rasu¹⁷³.

Postmoderní urbanismus často proklamuje, že se vzdává utopických ambicí změnit prostředí a společnost. Namísto kataklyzmatických změn staví postupné malé kroky, a snaží se respektovat současné prostorové uspořádání měst, včetně prostorové lokace (segregace) různých skupin obyvatelstva, tj. prostorově vyjádřených sociálních rozdílů. Často se soustředí na kosmetické detaily a tak ponechává řadu problémů nevyřešených, čímž zůstávají skryta politická rozhodnutí, která motivovala přestavbu nebo výstavbu. Nezabývá se tím, jak je měněn celkový obraz města a jak jsou veřejné prostory privatizovány soukromými zájmy¹⁷⁴. Postmoderna se tak stala prostředkem ospravedlnění chybějící smysluplné urbánní politiky.

Někteří autoři vidí současnou krizi utopických urbánních projektů jako úspěšné prosazení jiné utopické představy: utopie globálního volného trhu. Absence velkých utopických koncepcí spolu se zhroucením socialistických režimů v devadesátých letech dvacátého století vytvořila ideologické vakuum, které bylo zaplněno vírou v nápravu pokřivených společenských poměrů neviditelnou rukou volného trhu. Baeten označuje tento kapitalistický neoliberalismus jako „revanšistickou utopii“, která se pokouší obnovit mytickou

¹⁷³ (Baeten 2002:146)

¹⁷⁴ (Pinder 2002)

ekonomickou svobodu zlatého věku v minulosti, kdy ještě stát nezasahoval do volné směny zboží. Socialismus a systém štedrého sociálního zabezpečení (welfare state) je považován za pouhou dočasnou překážku na velké cestě ke skutečně svobodnému trhu, která povede lidstvo k nepřekonatelnému bohatství a prosperitě¹⁷⁵.

Příznačné přitom je, že i levicově zaměřeni kritici současných společenských poměrů jsou přitahováni městským životem, jeho diverzitou a zajímavostí. Berman napsal o Walteru Benjaminovi, že byl

...neodolatelně přitahován oslnivou září měst, krásnými ženami, módou, luxusem, hrou lesklých výloh a zářícími scenériemi, zatímco jeho marxistické vědomí ho neustále odtrhávalo od těchto svodů, poučovalo ho, že celý tento třpytivý svět je dekadentní, dutý, krutý, duchovně prázdný a nespravedlivý k proletariátu, odsouzený stát se minulostí ... ale přesto nemohl odolat poslednímu pohledu na městský bulvár a do pasáže; chtěl být spasen, ale teď ještě ne¹⁷⁶.

Město tak zůstává fascinujícím ambivalentním fenoménem, kouzelným a zároveň odpudivým, který přes všechny své nedostatky přitahuje velké množství lidí. Městský život je křiklavě nestřídmý a absurdní, přitom zůstává vzrušující a napínavý.

Dokud budou města existovat, budou vznikat i utopické a dystopické vize o jejich budoucnosti, ať už budou považované za potřebné či škodlivé. Jsou projevem konfliktních představ různých lidí o pozitivních hodnotách městského života. Jak poznamenává A. Merrifield, lidé vymýšlejí utopie, ale nechtějí v nich ve skutečnosti žít, protože život v utopii znamená konec originality, novinek, fantazie, zvláštnosti a zajímavosti¹⁷⁷.

¹⁷⁵ (Baeten 2002:147)

¹⁷⁶ (tamtéž:149)

¹⁷⁷ (MacLeod, Ward 2002:166)

Literatura

- Baeten, G. (2002): Western Utopianism/Dystopianism and the Political Mediocrity of Critical Urban Research. *Geografiska Annaler* Vol. 84B, p.143-152
- Baudrillard, J. ([1986] 2000): *Amerika*. Praha
- Bauman, Z. ([1998] 2000): *Globalizace*. Praha
- Betsky, A. ([1994] 2004): Linkou A do Alephu / Osm utopií pro Los Angeles. *Labyrint* Vol. 15-16, p.130-134
- Blažek, B. (1998): *Venkov města média*. Praha
- Budil, I.T. (2001): *Za obzor západu*. Praha
- Buruma, I., Margalit, A. (2005): *Okcidentalismus*. Praha
- Carter, H. (1975): *The Study of Urban Geography*. London
- Douthwaite, R. (2001): Supermarkety. in: *Zaostřeno na hypermarkety*. Brno
- ECTP (European Council of Town Planners) (2003): *The New Charter of Athens 2003*. Lisabon
- Eliade, M. (1993): *Mýtus o věčném návratu*. Praha,
- Fishman, R. ([1990] 1995): America's New City: Megalopolis Unbound. In: Siegel, F. (ed.): *Urban Society*. Guilford
- Fishman, R. (1998): Howard and the Garden. *Journal of the American Planning Association* Vol.64, p.127-128
- Fitting, P. (2002): Urban Planning/Urban Dreaming: Le Corbusier's Chandigarh Today. *Utopian Studies* Vol.13, p.69-93
- Fromm, E. (1993): *Strach ze svobody*. Praha
- Gehl, J. ([1971] 2000): *Život mezi budovami*. Brno
- Giesecke, A.L.(2003): Homer's Eutopolis: Epic Journeys and the Search for an Ideal Society. *Utopian Studies* Vol.14, p.23-40, Anchorage
- Goss, J. (1993): The "Magic of the Mall": An Analysis of the Form, Function and Meaning in the Contemporary Retail Built Environment. *Annals of the Association of American Geographers* Vol.83, p.18-47
- Goss, J. (2004): Geography of Consumption I. *Progress in Human Geography* Vol.28, p.369-380

- Halík, P. (1998): Počátky a proměny současné urbanistické scény. In: Halík, P., Kratochvíl, P., Nový, O.: *Architektura a město*. Praha
- Hosey, L. (2000): Slumming in Utopia: Protest Construction and the Iconography of Urban America. *Journal of Architectural Education* Vol.53/3, p.146-158
- Howard, E. ([1898] 1998): *Tomorrow: A Peaceful Path to Real Reform*. New York
- Hrůza, J. (1967): *Města utopistů*. Praha
- Jacobsová, J. ([1961] 1975): *Smrt a život amerických velkoměst*. Praha
- Le Corbusier (1929): Architecture, the Expression of the Materials and Methods of Our Time. *Architectural Record* 8/1929, p.123-128
- Le Corbusier ([1923] 1952): *Towards a New Architecture*. London
- Le Corbusier (1973): *The Athens Charter*. New York
- Llewelyn, M. (2004): Producing and Experiencing Harlow: neighbourhood units and narratives of New Town life 1947-53. *Planning Perspectives* Vol.19, p.155-174
- Lynch, K. ([1981] 1994): *Good City Form*. Cambridge MA and London
- Lynch, K. ([1960] 2004): *Obraz města*. Praha
- MacLeod, G., Ward, K. (2002): Spaces of Utopia and Dystopia: Landscaping the Contemporary City. *Geografiska Annaler* Vol.84B, p.153-170
- March, A. (2004): Democratic dilemmas, planning and Ebenezer Howard's Garden City. *Planning Perspectives* 19, p.409-433
- Matus, V. (2001): The Once and Future Berlin. *Policy Review* 106, p.62-73
- Mumford L. (1961): *The City in History*. New York
- Musil, J. (1967): *Sociologie soudobého města*. Praha
- Norberg-Schulz, Ch. ([1979] 1994): *Genius loci: k fenomenologii architektury*. Praha
- Paden, R. (2003): Marxism, Utopianism, and Modern Urban Planning. *Utopian Studies* Vol.14, p.82-112
- Petríček, M. (1997): *Úvod do (současné) filosofie*. Praha
- Pinder, D. (2002): In Defense of Utopian Urbanism: Imagining Cities After the „End of Utopia“. *Geografiska Annaler* Vol.84B, p.229-241
- Popper, K.R. (1994): *Otevřená společnost a její nepřátelé I*. Praha

- Ptáček, P. (2002): Suburbanizace v USA a Německu: zdroj inspirace i poučení.
In: Sýkora L. (ed.): *Suburbanizace*. Praha
- Ragon, M. (1967): *Kde budeme žít zítra*. Praha
- Rehnicer, R. (1999): *Nesnesitelná jednoduchost modernosti a jiné texty*. Praha
- Reich, R. (2003): *V pasti úspěchu*. Praha
- Richardson, T., Jensen, O.B. (2003): Linking Discourse and Space: Towards a Cultural Sociology of Space in Analysing Spatial Policy Discourses. *Urban Studies* Vol.40, p.7-22
- Seltzer, E. (2002): Suburbanizace a její ekologické, ekonomické a sociální důsledky: poučení z vývoje v Portlandu. In: Sýkora, L. (ed.): *Suburbanizace*. Praha
- Simms, A., Oram, J., MacGillivray, A., Drury, J. (2003): *Ghost Town Britain*. London
- Smith, M. (2001): Repetition and Difference: Lefebvre, Le Corbusier and Modernity's (Im)moral Landscape. *Ethics, Place and Environment* Vol.4. p.31-44
- Sokol, J. (1998): *Malá filosofie člověka*. Praha
- Sýkora, L. (2002): Suburbanizace a její důsledky: výzva pro výzkum, usměrňování rozvoje území a společenskou angažovanost. In: Sýkora, L. (ed.): *Suburbanizace*. Praha
- Szacki, J. (1971): *Utopie*. Praha
- Szczepański, J. (1967): *Sociológia*. Bratislava
- Ulmanová, H. (2004): Amerika, utopie pro celé generace. *Labyrinth* Vol. 15-16, p.30-36
- Kol. autorů (1996): *Velký sociologický slovník*. Praha
- Wright, F.L. ([1945] 1995): *Usonien = When Democracy Builds*. Berlin
- Yathay, P. (2004): Vražedná utopie. *Labyrinth* Vol. 15-16, p.64-67
- Zellner, P. (1998): „The Big City Is No Longer Modern“. *Daidalos* Vol. 69-70, p.68-75